

Dobrobiti filozofije za razvoj čovjekove osobnosti

Ovčariček, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:595684>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#) / [Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

PETRA OVČARIČEK

DOBROBITI FILOZOFIJE ZA RAZVOJ ČOVJEKOVE OSOBNOSTI

Diplomski rad

Rijeka, 2024.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju

Petra Ovčariček

Dobrobiti filozofije za razvoj čovjekove osobnosti

Diplomski rad

Matični broj: 0009081429

Studij: Diplomski nastavnički studij filozofije i njemačkog jezika i književnosti

Mentor: prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Rijeka, 2024.

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam diplomski rad pod naslovom „Dobrobiti filozofije za razvoj čovjekove osobnosti“ samostalno izradila pod mentorstvom prof. dr. sc. Aleksandre Golubović.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Student

Petra Ovčariček

Potpis

ZAHVALE

Ovom prilikom željela bih zahvaliti svima koji su mi bili potpora, podržavali me tijekom studija i učinili moje iskustvo studiranja boljim i kvalitetnijim.

Prvenstveno bih se zahvalila svojoj mentorici prof. dr. sc. Aleksandri Golubović na predivnoj suradnji prilikom izrade ovog rada, podršci i motivaciji koju mi je pružala, kao i na svim savjetima vezanim za područje ovog rada, ali i općenito filozofije i života.

Neopisivo sam zahvalna svojoj mami koja me bodrila i ohrabivala od samog početka studija i uz mene prolazila sve nesigurnosti i poteškoće, a slavila uspjehe. Uvijek je vjerovala u mene, slušala probleme s kojima smo se kao studenti susretali, motivirala svojim idejama i poticala na napredak.

Zahvalila bih svojem Luki koji je bio uz mene u svakom trenutku studiranja, pružao riječi potpore i ohrabrenja kojima mi je uljepšao studentske dane, a smijehom i srećom motivirao iz dana u dan.

Veliko hvala mojoj noni koja je kroz cijeli studij bila moj vjerni navijač i napeto čekala rezultate ispita.

Zahvalila bih i Stelli koja je bila velika podrška tijekom pisanja ovog rada.

Naposljetku, zahvalila bih svojim prijateljicama bez kojih iskustvo studiranja ne bi moglo biti ni približno ovako lijepo, hvala na svim trenucima smijeha, zabave i podrške!

SADRŽAJ

Sažetak + sažetak na engleskom

Uvod.....	1
1. Antička filozofija.....	4
2. Etika i moralni razvoj.....	10
3. Filozofija u svakodnevnom životu.....	14
3.1. Kreativnost.....	14
3.2. Skrbno mišljenje.....	17
3.3. Misao koja pita.....	19
3.4. Donošenje odluka i rješavanje problema.....	21
4. Logika i svakodnevica.....	24
5. Kritičko mišljenje.....	28
6. Filozofija odgoja.....	33
7. Suvremena filozofija.....	37
7.1. Suvremena filozofija odgoja.....	37
7.2. Kultura neznanja i povjerenje u epistemičke autoritete.....	40
7.3. Nastava filozofije u suvremeno doba.....	43
7.4. Filozofsko savjetovanje.....	46
Zaključak.....	51
Popis literature.....	53

SAŽETAK

Suvremeni svijet orijentiran je na razvoj i napredak znanosti i tehnologije, a discipline poput filozofije više nisu u središtu pozornosti. Ovaj rad bavi se istraživanjem svih dobrobiti koje proizlaze iz filozofije, kao i njenom uporabom u svakodnevnom životu. Iako se naizgled čini kao da filozofija nema svoje mjesto u znanstveno-tehnološkom svijetu, ona nudi bezbroj prilika za razvoj i usavršavanje mnogih vještina za koje se može reći da su temeljne vještine koje bi svaki moderni čovjek 21. stoljeća trebao posjedovati: kritičko mišljenje, logičko mišljenje, skrbno mišljenje. U svijetu u kojem je tehnologija preuzela sve sfere života i u kojem smo neprestano bombardirani mnoštvom informacija sa svih strana, nužno je razvijati kritičko i logičko promišljanje kako bismo uspješno interpretirali svijet oko sebe i izbjegli mnoge predrasude, dezinformacije i manipulacije koje su za današnje doba karakteristične. Moderno društvo prepuno je izazova i situacija koje uvelike utječu na razvoj naše osobnosti. Stoga ovaj rad kombinira uvide iz etike i moralnog odgoja, kao i područja filozofije odgoja te prikazuje kako one mogu pomoći razvoju i poboljšanju naše osobnosti.

Ključne riječi: filozofija, dobrobiti, odgoj, obrazovanje, kritičko mišljenje

ABSTRACT – The Benefits of Philosophy for the Development of Human Personality

The modern world is oriented towards the development and progress of science and technology, and disciplines such as philosophy are no longer in the center of attention. This thesis engages in the research of all the benefits derived from philosophy, as well as its use in everyday life. Although it may seem that philosophy has no place in the scientific and technological world, it offers countless opportunities for the development and improvement of many skills that can be said to be the fundamental skills that every modern man of the 21st century should possess: critical thinking, logical thinking, caring thinking. In a world where technology has taken over all spheres of life and where we are constantly bombarded with a multitude of information coming from everywhere, it is necessary to develop critical and logical thinking in order to successfully interpret the world around us and to avoid many prejudices, misinformation and manipulations, which are characteristic for contemporary world. Modern society is full of challenges and situations that greatly affect the development of our personality. Therefore, this thesis combines insights from ethics and moral education, as well as the field of philosophy of education and shows how they can help the development and improvement of our personality.

Keywords: philosophy, benefits, upbringing, education, critical thinking

UVOD

Današnji čovjek rađa se i odrasta u modernom, tehnološkom svijetu, okarakteriziranom razvojem i napretkom znanosti i tehnologije. U ovom svijetu sve se odvija brzo, mogućnosti su neograničene, a utjecaji na razvoj čovjekove osobnosti nalaze se na svakom koraku. Još od rođenja uvjetovani smo svojom okolinom; roditelji, rodbina, susjedi, vrtić, škola, prijatelji, mediji, društvene mreže, svi oni imaju utjecaj na razvoj naše osobnosti. Poseban naglasak daje se na razvoj različitih sposobnosti i vještina koji će nam pomoći da upišemo dobru školu koja nam pak pomaže upisati dobar fakultet koji nam pomaže dobiti dobar posao i dobru plaću, no što je s razvojem sposobnosti koje će nas dovesti do toga da postanemo dobar čovjek?

Naglasak je i na razvoju tehnologije, što se pak čini poprilično neophodnim za moderan svijet u kojem živimo. Pratimo medije kako bismo bili upućeni u zbivanja širom svijeta, pratimo društvene mreže kako bismo bili upućeni u živote naših poznanika, nove trendove, osobe čije nam je mišljenje iz nekog razloga relevantno, no promišljamo li zaista o tome da možda nešto što pročitamo ili pogledamo nije istinito ili je krivo protumačeno? Okruženi smo reklamama, poznatim osobama koje zastupaju određene stavove, raznim ideologijama i zastupnicima istih koji su nam dostupni samo jednim klikom. Često nešto takvo prihvatimo kao istinu, bez da smo o tome kritički promislili. Ukoliko bismo se vodili nekim principima filozofije, analizirali određene stavove i argumente, možda bismo mogli bolje i ispravnije pristupiti određenim problemima. Razvoj različitih znanosti donio nam je bezbroj prilika i mogućnosti za bolji život te stoga nije ni čudo da je svijet koncentriran upravo na razvoj medicine, prava, biologije, tehnologije te u novije vrijeme i ekologije. Nema dvojbe da bez svih tih disciplina život kakvog danas poznajemo ne bi bio moguć te da bi kvaliteta života bila puno lošija; ne bismo imali dobre liječnike, odvjetnike, biologe. Upravo zahvaljujući razvoju tih znanosti danas znamo koja su znanja i vještine potrebne kako bi postali, primjerice, dobar liječnik. No, znamo li kako postati dobar čovjek? Iako se na filozofiju ponekad gleda kao na disciplinu rezerviranu isključivo za filozofe i institucije, cilj ovog rada je ukazati na potrebu i uporabu filozofije u svakodnevnom životu suvremenog čovjeka te sve dobrobiti kojima nam ona može poboljšati i unaprijediti život.

Ovaj rad temelji se na idejama koje je iskazao Matija Mato Škerbić u svojem radu „*Zašto studirati filozofiju? O izvanfilozofijskim benefitima studija filozofije*“. Njegova zapažanja

prikazana su kroz cijeli rad te su nadopunjena daljnjom literaturom. Ovaj rad je također nastao i kao rezultat mojih vlastitih promišljanja o iskustvu studiranja filozofije, na koje me sve načine ono unaprijedilo i obogatilo moj život. Jedan od ciljeva rada je, stoga, potaknuti druge na bavljenje filozofijom i osvijestiti ih o svim dobrobitima koje nam filozofija može pružiti, a koje su važne upravo za današnji moderni svijet u kojem živimo. Nadalje, ovaj se rad bazira na odgoju čovjeka i razvoju njegove osobnosti, a to su sve procesi koji se događaju od najranijeg djetinjstva. Stoga ovim radom želim ukazati na važnost filozofije u odgojno-obrazovnom procesu. Mišljenja sam da je odgojno-obrazovni sustav previše isključiv prema filozofskom skupu predmeta (filozofija, logika, etika) te da bi oni trebali biti integrirani u proces školovanja u puno većoj mjeri i od ranijih razreda, kako bi djeca dobila priliku iz filozofije usvojiti sva znanja i vještine koje im mogu pomoći prilikom školovanja, ali i kroz cijeli život.

Rad započinjem pregledom antičkog doba i filozofa koji su postavili temelje za cjelokupnu raspravu o odgoju, razvoj čovjekovih vrlina i sposobnosti, kao i način razmišljanja i življenja. Antička filozofija, iako je današnji svijet neusporediv s tim razdobljem, nudi brojne uvide i savjete koji su itekako korisni i danas. Zatim prikazujem disciplinu filozofije koja se direktno bavi ljudskom osobnošću i djelovanjem te nudi brojne uvide o moralnim dvojabama s kojima će se svatko od nas neizbježno susretati u većoj ili manjoj mjeri tijekom svojeg života. U ovom djelu rada objašnjenje su najčešće etičke teorije i prikazana je mogućnost njihove primjene. Također objašnjavam i pitanje moralnog odgoja, koji je neizostavan dio razvoja čovjekove osobnosti. Ističem i ulogu emocija prilikom moralnog odgoja budući da je senzibilnost i empatija ono što nam uvelike utječe na moralno postupanje. Nadalje, iduće poglavlje predstavlja uporabu i korisnost filozofije u svakodnevnom životu, pri čemu se zaista može vidjeti koliko dobrobiti možemo izvući iz ove discipline: objašnjavam kako filozofija utječe na razvoj kreativnosti, navodim što znači pojam skrbnog mišljenja i zašto je on u današnjem svijetu od neopisive važnosti, prikazujem koliko nam postavljanje pitanja i preispitivanje svega može donijeti dobroga te kako nam filozofija može koristiti prilikom donošenja odluka i rješavanja problema. U sljedećem poglavlju objašnjavam ulogu logike u današnjem svijetu i navodim primjere koji pokazuju kako nam logičko mišljenje može biti od pomoći. Također navodim što su logičke pogreške i prikazujem primjere iz svakodnevnog života u kojima svjedočimo tim pogreškama. Kako bismo uopće mogli interpretirati toliku količinu informacija koju u današnjem modernom svijetu primamo putem medija ili prilikom razgovora s drugima, potrebno nam je poznavanje logike i logičkih pogrešaka. Nakon toga uvodim pojam koji je danas sve više naglašen svuda oko nas: pojam kritičkog mišljenja. Ovaj se pojam navodi kao

jedna od temeljnih kompetencija koju moderni čovjek treba posjedovati kako bi bio uspješan član današnjeg društva. Objašnjavam koje sve vještine ta kompetencija uključuje i načine na koje se one mogu razvijati te zašto je upravo filozofija prava prilika za razvijanje i uvježbavanje kritičkog mišljenja. Zatim objašnjavam što je filozofija odgoja te prikazujem što nam ovo područje može reći o odgoju i razvoju čovjekove osobnosti i ističem autore koji su kroz povijest imali najveći značaj u ovom području. Suvremenu filozofiju odgoja predstavljam u sljedećem poglavlju, koje govori o radu i zapažanjima najcjenjenijeg filozofa ovog područja – Johna Deweyja. U istom poglavlju objašnjavam i suvremeni fenomen kulture neznanja i navodim opasnosti koje proizlaze iz pogrešnog shvaćanja kritičkog mišljenja (stoga ponovno napominjem na važnost filozofije u današnje vrijeme, kako bi se takve opasnosti u shvaćanju mogle izbjeći). Nadalje prikazujem situaciju u našem današnjem školstvu koja se tiče nastave filozofije, kao i problema s kojima se u njoj suočavamo. Naposljetku, kako bih dodatno pokazala značaj primjene filozofije u svakodnevnom životu, prikazujem jednu relativno novu praksu u svijetu koja se naziva filozofsko savjetovanje i objašnjavam sve blagodati koje iz njega proizlaze.

1. ANTIČKA FILOZOFIJA

Filozofija još od svojih početaka pruža bezbroj dobrobiti koje omogućuju čovjekov rast i razvoj. Iako se civilizacija po mnogočemu udaljila od antičkog doba, treba istaknuti da su mnogi stavovi i mišljenja poznatih antičkih filozofa i mislilaca primjenjivi i u našem današnjem modernom svijetu, a i osobito je značajno da su u doba antike ljudi iznimno držali do odgoja, zatim i do razvoja cjelovite osobe – što uključuje sve aspekte osobnosti, od psihološkog, sociološkog itd., kao i do razvoja društva.

Pitanjem odgoja i razvoja čovjekove osobnosti u suvremeno doba bave se mnogi pedagozi, psiholozi i filozofi, no navedeno pitanje seže i daleko u prošlost, točnije u antičko doba, kada su Sofisti uočili kakvu ulogu ima odgoj i obrazovanje u formiranju osobnosti pojedinca. Oni su odgoju pristupili iz perspektive snalažljivosti u životu, odnosno naglasak je bio na stjecanju znanja i vještina koji im omogućuju što bolje snalaženje u životu. Tko je više znao, taj je više vrijedio. Sofisti su, dakle, odgoj analizirali u praktičkom smislu koji omogućuje uspješno sudjelovanje u javnom i političkom životu tadašnje zajednice. Iako se nisu koncentrirali na sam smisao odgoja, postavili su dobre temelje za buduću filozofiju odgoja. (Golubović 2010: 614-615)

Jedan od značajnijih predstavnika antike koji je donio veliki doprinos raspravi o odgoju je Sokrat:

„Njegov je stav bio da - filozofija ima ulogu odgajateljice. Njegova metoda dolaska do znanja, tj. istine - tzv. majeutika, i danas se uvelike koristi u školama i na fakultetima (u većoj ili manjoj mjeri i možda donekle modificirana). Može se reći da njegova metoda predstavlja svojevrstan put ka usavršavanju čovjekovih intelektualnih (i etičkih) vrlina. Naglašavao je važnost traženja i otkrivanja istine jer je čvrsto vjerovao da će znanje čovjeku pomoći ne samo da postane moralan nego će potaknuti i njegov samoodgoj.“ (Golubović 2010: 615)

Naime, Sokrat govori o postajanju duše koja je besmrtna te je ona već sve vidjela i naučila pa ju treba samo podsjetiti. Potrebno je istraživati da bi se došlo do tog znanja jer „*istraživanje i učenje u cijelosti je podsjećanje.*“ (Brun 2007: 47) Nadalje Sokrat ističe da treba učiti kroz dijalog, odnosno zajedno s drugom osobom (odnos učitelj – učenik). Pritom uči i učitelj te on ne podučava (dakle ne prenosi znanje) nego se radi samo o komunikaciji između dvije osobe

koje tragaju za nekom istinom. Ovdje se ne radi o odnosu gdje je jedna osoba iznad druge, već se kroz razgovor i postavljanje pitanja dolazi do istine koja se već nalazi u pojedincu, samo je se treba prisjetiti. (Brun 2007: 48-49) Sokrat, dakle, nije učitelj koji prenosi znanje, već on kroz dijalog vodi prema istini: „*Suvremenom terminologijom bi se moglo reći kako Sokrat nije svoje sugovornike učio što trebaju misliti, već kako treba misliti.*“ (Ćurko 2017: 20) Sokrata se često uspoređuje s primaljom koja pomaže pri rođenju – tako Sokrat pomaže poroditi mišljenje/znanje; u početku uz pomoć pitanja koja izazivaju sumnju kod sugovornika te naposljetku uz pomoć novih pitanja koja promišljanjem i pravilnom argumentacijom potom vode do istine. (Ćurko 2017: 20-22)

Međutim, već prethodno spomenuti sofisti, iako su također doprinijeli raspravi o odgoju, svoju su metodu izvršavali na nešto drugačiji način nego što je to činio Sokrat. Njima nije bilo u cilju doći do istine, već je cilj bio uvjeriti sugovornika u određeni stav. Poteškoća se ovdje javlja jer je često bio slučaj da taj koji druge pokušava uvjeriti da je nešto istina ni sam ne zna je li to uopće istina. Kod njih, dakle, nije važna istinitost, već učinkovitost. Na taj način se u sugovornika može usaditi bilo kakav stav, umjesto da razgovor vodi ka istinitoj spoznaji, kao što je slučaj kod Sokratovog dijaloga. Ono što je posebno opasno jest da se takva metoda retorike za kojom su posezali sofisti može upotrijebiti kao vrsta manipulacije (zbog vlastitih ili političkih interesa. (Brun 2007: 59-60) To nije predstavljalo prijetnju samo u antičko doba, već je taj problem aktualan i danas (upravo bismo u antičkoj filozofiji mogli pronaći odgovore kako se s tim problemom suočiti). U današnje doba smo bombardirani različitim pogrešnim uvjerenjima /stavovima sa svih strana: od političara pa sve do medija i "influencera“. Takve stavove je moguće lako „upiti“ ako ih bezuvjetno prihvatimo kao istinu. Stoga je važno (posebice u doba masovnih medija) svakom stavu kojeg poslušamo/pročitamo pristupiti kritički, s puno promišljanja te onda odlučiti hoćemo li ga prihvatiti ili ne.

Nadalje, Sokrat je naglašavao da je vrlina znanje. To nije znanje o izvanjskim stvarima, već onim unutarnjim, odnosno samoj biti nas samih. Nije lako doći do tog znanja, ali filozofija može naglasiti samu važnost pronalaska tog znanja. Sokrat je stoga zaključio da niti jedan čovjek nije namjerno loš, već čini zlo iz neznanja (odnosno ako ne znamo što je dobro, ne možemo ni činiti dobro). Dakle, zla pojedinac čini jer zapravo ne zna da ga njegovo neznanje tjera da čini zlo: „*Zapravo, njegovi postupci nalikuju na ponašanje slijepca koji nema nikakvu ideju o svjetlosti zato što je nikada nije vidio.*“ (Brun 2007: 83) Stoga smatram da nam proučavanje filozofije zaista može pomoći kako bismo se lakše nosili s današnjim svijetom.

U priči o Sokratu možemo iščitati još jednu priliku za razvoj naše osobnosti, a ona se odnosi na to da ne trebamo suditi ljude prema izgledu, što se čini kao neophodna lekcija za doba današnje mode, trendova vezanih za plastične operacije i uređene (izmijenjene) fotografije i videozapise, gdje sve više ljudi, a pogotovo djevojaka, izgleda potpuno drugačije nego što izgleda u stvarnosti i drugima podižu nedostižne standarde ljepote. Stoga, antička filozofija nas može poučiti da je ono što je uistinu važno, upravo ono što dolazi iznutra.

Naime, Sokrat je bio dosta ružan, imao je ružno lice (prema standardima tadašnjeg društva, a moguće je da bi onda odgovaralo i standardima današnjeg društva). U njegovo doba mislili su da je „*tijelo vanjština i slika duše*“ te da dobar fizički izgled odgovara dobroj duši (moralu) i zbog toga ga njegovi sugrađani nisu voljeli. (Brun 2007: 97) Mnogi ljudi današnjice također imaju predrasude prema ljudima koji nisu zgodni, mršavi i slično, što se dodatno naglašava putem medija i društvenih mreža. No, Sokrat je svojim životom i djelom pokazao upravo suprotno: vanjski izgled vara i zapravo predstavlja iluziju; važno je ono što ne možemo vidjeti očima i ne smijemo se usredotočiti na ono izvanjsko što nam drugi ljudi žele pokazati. (Brun 2007: 101)

Sokratovo promišljanje o samome smislu odgoja, kao i njegovom načinu detaljno je nastavio Platon u djelu *Država*, u kojem objašnjava kakav odgoj uopće treba biti, kakve faze treba imati, što se sve djecu treba učiti, a ukazuje i na sadržaje koje treba izbjegavati iz razloga što mogu štetno utjecati na sam odgoj i razvoj djetetove osobnosti. Platon odgoj usko veže uz filozofiju politike, budući da odgoj nije tu samo da stvori dobrog čovjeka, već je prvenstveno tu da stvori dobrog građanina. (Golubović 2010: 615-616) Zbog toga je država ta koja odlučuje o odgoju: „*Kako smo dakle od početka govorili, naši dječaci treba da odmah imaju odgoj, koji je uređen prema zakonu, jer ako je odgoj protiv zakona i ako dječaci takvi postaju, onda nije moguće, da od njih narastu zakoniti i vrijedni muževi?*“ (Platon 1997: 159) Dakle, država treba donijeti zakone koji će odrediti kako će se odgajati.

Platonov naglasak na dobrog građanina možemo povezati i s današnjim svijetom. Smatram da je to relevantno upravo za ovo naše doba u kojem se neprestano ističe kako je sve manje ljudi, a pogotovo mladih, uključeno u politički i građanski život te prilikom svakih izbora možemo primijetiti slab odaziv građana. Dio naše osobnosti je također i naš politički identitet, odnosno identitet građana određene države. Kako bismo u cijelosti razvili svoju osobnost, trebamo razvijati i naše građanske dužnosti i prava te tako pridonositi razvoju i napretku države u kojoj živimo, kako bi taj razvoj posljedično utjecao i na razvoj nas kao osoba.

Platonova filozofija politike je, dakle, vezana uz odgoj i formiranje osobnosti. Kada pogledamo sam ustroj i organizaciju države o kojoj je Platon govorio, vidimo da svaki sloj društva odgovara postizanju određene vrline. Prema tim vrlinama se raspoređuju i funkcije u državi, čime se postiže pravednost. Na čelu države stoje filozofi, a odlikuje ih vrlina mudrosti te njima upravlja umni dio duše. Stepenicu ispod njih čine vojnici, kojima upravlja voljni dio duše, a vrlina koju posjeduju je hrabrost. Najniži sloj društva čine proizvođači, kojima vlada požudni dio duše te imaju vrlinu umjerenosti. Sklad svih navedenih rezultira pravednošću. (Golubović 2018: 143-145) Navedene vrline čine srž antičke filozofije, a Platon je isticao da upravo školovanje omogućuje razvoj tih vrlina i vodi ka ostvarenju ideje dobra: „*U njoj se prepoznaje jedna od temeljnih zadaća školstva, a ta je da znanje ima svrhu pomagati u izgradnji čovjekove osobnosti*“. (Golubović 2018: 145) Dakle, odgovore na pitanja o razvoju naše osobnosti možemo pronaći upravo u Platonovoj *Državi*. Ondje opisuje školski sustav koji se po nekim aspektima bitno razlikuje od današnjeg, ali ima i neke zajedničke značajke. Smatrao je da se djeca trebaju odgajati u vrtićima, a ne u svojim obiteljima. (Golubović 2018: 143-144) U tim vrtićima se djeci čitaju knjige, ali postoji određen stupanj cenzure – naime, treba pomno odabrati koje priče će se čitati kako bi se spriječili negativni utjecaji i treba maknuti sve štetne sadržaje, budući da su djeca još uvijek emotivno nedovoljno razvijena i osjetljiva. (Platon 1997: 102-105) Nakon vrtića, djeca kreću u školu koju pohađaju od 7. do 18. godine života. U školi se uči pjesništvo, glazba i ostale vrste umjetnosti, kao i tjelesna aktivnost. I u školama kao i u vrtićima se ističe važnost cenzure; treba ukloniti sva djela koja mogu negativno utjecati na učenike i njihove osjećaje te na taj način doprinositi razvoju vrlina. Naglasak je na sadržaju koji je primjeren za njihov uzrast. Uči se također i matematika, a nakon 18. godine na red dolazi vojna obuka. Platon ističe da vojna obuka omogućuje i intelektualni i moralni razvoj. Dalje se školuju samo najbolji, odnosno budući vladari države, odnosno filozofi te ova razina obrazovanja traje sve do 50. godine života. Uključuje matematiku, fiziku, astronomiju i dijalektiku, s ciljem stjecanja mudrosti. (Golubović 2018: 144-149) Nadalje, Platon objašnjava pojam znanja i načine stjecanja znanja. Govori da su naše duše vječne te već sve znaju, mi se samo toga trebamo prisjetiti – prisjećanjem dolazimo do znanja. Prilikom procesa prisjećanja, glavnu ulogu imaju učitelji. Poznati primjer koji ilustrira tu tvrdnju je Sokratov dijalog s robom u kojem Sokrat postavljanjem pitanja pomaže robu doći do znanja iz geometrije. (Golubović 2018: 149-150)

Dakle, učitelji ne usađuju znanje jer se ono već nalazi u duši, nego su učitelji ovdje kako bi to znanje usmjerili. Platon to uspoređuje s očima koje ne vide i kaže da ukoliko kažemo da u duši

nema znanja nego ga ondje usađuju učitelji, to je potpuno isto kao da smo rekli da u slijepe oči usađuju vid: „*Upravo dakle za tu svrhu bio bi odgoj neka vrst umijeća obrtanja, naime, kako će se tko najlakše i najuspješnije okrenuti, ne da mu se usadi vid, nego kad ga već ima te samo nije pravo okrenut i ne gleda kamo treba, da ga se na to navede.*“ (Platon 1997: 273)

Ovdje možemo vidjeti i poveznicu s modernim tehnikama odgajanja i poučavanja – u današnje vrijeme se prednost daje postavljanju pitanja i potpitanja učenicima kako bi uz pomoć tih pitanja učenici sami došli do zaključka, umjesto da im se znanje samo predaje. Također, Platon naglašava da je znanje ključno kod razvoja čovjekove osobnosti:

„Čovjek kroz život napreduje na obrazovnoj razini, ali i na odgojnoj. Usavršava se njegovo znanje, ali i njegove karakterne osobine. A sve u cilju da postane što bolji čovjek. Na kraju možemo zaključiti da znanje za Platona ima jasnu i nedvosmislenu namjenu – uvijek služi za izgradnju čovjeka, izgradnju građanina koji će svojim kvalitetama i dobrotom biti na raspolaganju svojoj zajednici, ali tako da ostvari sve svoje potencijale među kojima se posebno ističe dobrota.“ (Platon prema Golubović 2018: 151)

Platonov učenik Aristotel također je nastavio promišljati o odgoju, no poznat je po tome što mu je pristupio više s etičke strane. U svom djelu *Nikomahova etika* razlikuje intelektualne i moralne vrline, što daje temelj za današnje poimanje intelektualnog i moralnog odgoja. Objasnjava kakve su to vrline i kako ih uopće možemo steći, odnosno kako napraviti dobrog čovjeka. (Golubović 2010: 616) Pojam dobrog je jedan od ključnih pojmova Aristotelove filozofije i pojavljuje se već u prvoj rečenici *Nikomahove etike*: „*Svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i pothvat, teže, čini se, nekom dobru.*“ (Aristotel 1988: 1) Da bismo uopće mogli biti dobri i djelovati na dobar način, trebaju nam vrline. Razvoj vrlina odgovara razvoju čovjekove osobnosti te nakon što se vrline razvijaju, potrebno je živjeti u skladu s njima. Takva će osoba uvijek dobro razmisliti o svojem sljedećem postupku te posljedicama kojima taj postupak može rezultirati. (Golubović 2013: 34) Stjecanje navike je ključno za razvoj vrlina. (Golubović 2013: 35) Naime, Aristotel objašnjava da nije dovoljno samo učiti o vrlinama, imati teorijsko znanje o njima, nego je potrebno da one postanu naše navike i način življenja: „*Pravo se stoga kaže kako pravedan čovjek postaje čineći pravedna djela, a umjeren čineći umjerena; ako takva sam ne počinja, nema ni najmanje vjerojatnoće da ikad postane dobar.*“ (Aristotel 1988: 29)

Nadalje, Aristotel ne govori samo koje su vrline važne, već objašnjava i u kojoj mjeri treba razvijati određene vrline. Prema Aristotelu, vrline su po svojoj naravi takve da ih je moguće održati jedino ako dolaze u primjerenim količinama, a uništava ih višak ili manjak. Ovo ilustrira na primjeru zdravlja i snage: ukoliko se dogodi pretjerana ili umanjena snaga, to će uništiti tijelo, isto kao što će pretjerivanje u hrani ili izgladnjivanje uništiti zdravlje – ključ za uspjeh je prema tome u primjerenom količini (zlatnoj sredini). (Aristotel 1988: 25) Isti ovaj primjer Aristotel prikazuje i u odnosu s vrlinama, primjerice, zlatna sredina između rasipnosti i škrtosti je darežljivost, između plašljivosti i drskosti nalazi se hrabrost itd. (Aristotel 1988: 33)

Filozofija pomaže u stvaranju čovjekove osobnosti iz razloga što vodi ka ljudskom procvatu te poziva na pronalazak smisla, ostvarenje talenata i razvoj karaktera. Aristotel je smatrao da je naša zadaća da kao ljudsko biće težimo razvijanju vlastite prirode i potencijala jer će nas jedino to dovesti do *blažena* života (drugim riječima, sretnog života), odnosno života koji je uistinu vrijedan življenja. Također je istaknuo da je čovjek *biće zajednice* te da za ostvarenje blaženstva nije dovoljan razvoj potencijala neovisno o drugima, već je takvo blaženstvo moguće ostvariti samo unutar zajednice. (Škerbić 2022: 728) Stoga možemo zaključiti da su stavovi iz antičke filozofije itekako primjenjivi i danas, jer unatoč tome što se danas zagovara oblik individualizma, jedan čovjek samostalno nije dostatan za napredak civilizacije, već je upravo suživot u zajednici jamac napretka i razvoja kakvom svakodnevno svjedočimo i koji je stvorio svijet u kojem danas živimo. Umreženost koju danas imamo s ljudima u našoj bliskoj zajednici, ali i s ljudima širom svijeta zahvaljujući medijima i društvenim mrežama pokazuje da se ljudska potreba za pripadanjem zajednici nije promijenila još od antičkog doba.

2. ETIKA I MORALNI RAZVOJ

Kada smo bili djeca i igrali se u parku, znalo se dogoditi da npr. drugo dijete uzme našu igračku ili zauzme jedinu ljuljačku u tom parku pa bismo uzviknuli „Ovo nije pošteno!“. Kasnije, kada smo malo odrasli i krenuli u školu, takvih je situacija bilo sve više. Prijateljice koje ogovaraju drugu prijateljicu, dječaci koji zadirkuju djevojčice, dijete koje vrijeđa ostale učenike i sve takve slične situacije navele bi nas na razmišljanje o tome tko je dobar, a tko je loš. Dakle, već od ranog djetinjstva percipiramo ljude i njihove postupke kao dobre ili loše, poštene ili nepoštene, moralne ili nemoralne. Tijekom našeg odraslog života moramo donositi puno odluka, većih ili manjih, na dnevnoj bazi. Tada se obično pitamo je li to što ćemo učiniti ispravno ili pogrešno. No kako da zaista znamo je li neki postupak ispravan ili pogrešan? Kako odrediti je li nešto moralno ili nije? Svi, ili bar većina nas, želi izrasti u dobre, moralne, poštene ljude, isto kao što želimo i svoju djecu odgojiti na način da budu dobri i moralni. No što je to što nas čini moralnim, odnosno nemoralnim?

Odgovore na takva pitanja možemo pronaći proučavajući filozofiju, točnije etiku. Proučavanje filozofije uvelike pomaže u razvoju etičke i moralne refleksije. Etika uključuje teorijski pregled općih principa i normi koje bismo trebali slijediti kako bismo u konačnici mogli moralno postupati u konkretnim situacijama. Sve što činimo je ili moralno ili nije. Ova tvrdnja se odnosi na čitav niz svakodnevnih situacija i trenutaka, naših odluka i postupaka u kojima razmišljamo što bismo trebali učiniti, je li to nešto dobro ili loše. (Škerbić 2022: 726-727) Dakle, svakodnevno smo suočeni s moralnom procjenom neke odluke ili postupka te je upravo iz tog razloga važno proučavati etiku, razmišljati o moralnim dilemama i potencijalnim rješenjima istih te na filozofski način pristupiti čestim svakodnevnim moralnim dvojabama kako bismo bili u mogućnosti s lakoćom primijeniti ta rješenja i u vlastitom životu. Filozofija nam može pomoći zauzeti ispravne stavove i na temelju njih donijeti ispravne odluke.

Filozofija nudi pregled nekoliko različitih teorija unutar područja etike te sukladno tome, nudi i više različitih pristupa moralnim problemima. Ti pristupi se razlikuju ovisno o tome na koju komponentu stavljaju naglasak. Tako je, primjerice, konzekvencijalizam stajalište koje stavlja naglasak na posljedice nekog postupka, odnosno naše djelovanje i osobine se prosuđuju na temelju posljedica koje oni uzrokuju. Dakle, jedino što može biti dobro ili loše (pa tako i moralno ili nemoralno) su posljedice naših postupaka. (Berčić 2012: 130-131) S druge strane stoji gledište koje se naziva deontologija. Prema ovom gledištu postupke ne sudimo prema njihovim posljedicama, već se naglasak stavlja na dužnosti (primjerice dužni smo uvijek

govoriti istinu, dužni smo slušati roditelje, ne smijemo krasti i slično). Dužnosti zapravo predstavljaju skup pravila koje treba poštovati. To znači da je ispravno postupanje ono koje slijedi dužnosti, a neispravno bi bilo ono koje djeluje suprotno od tih dužnosti te je to temelj moralnog rasuđivanja. (Berčić 2012: 136-137) Nadalje, još jedno stajalište koje je od velike važnosti u filozofiji, pa tako i u etici, naziva se etika vrlina. Prema ovom stajalištu nisu važne posljedice nekog postupka, kao niti dužnosti i pravila, već se prioritet kod moralnog rasuđivanja daje karakternim osobinama pojedinca. Naši su postupci određeni našim vrlinama ili manama. Ovo stajalište daje naglasak na samu osobu i na to kakva ona treba biti, a ne kako treba djelovati. (Berčić 2012: 147-148) Na prvi pogled se čini da etika vrlina daje bolji odgovor na pitanje o moralnom učenju, odnosno objašnjava da najučinkovitije učimo onda kada oponašamo neki uzor:

„Oponašajući uzore i identificirajući se s njima mi poprimamo i razvijamo vrline koje oni oprimjeruju; svjesnim i namjernim činjenjem X-a razvijamo dispoziciju za spontano i automatsko činjenje X-a; a upravo je to ono što vrline jesu – dispozicije za spontano činjenje ispravnih radnji.“ (Berčić 2008: 196)

Dakle, postojanje moralnih uzora ima važnu ulogu kod moralnog razvoja pojedinca. Uzori mogu biti stvarne osobe iz života i povijesti ili pak, primjerice, likovi iz književnih djela ili filmova (npr. stvarna osoba iz povijesti poput Sokrata je izvrstan primjer za vrlinu mudrosti, dok filmovi poput „7000 dana u Sibiru“ dočaravaju užase totalitarnih režima). Moralni uzori, međutim, nisu kompatibilni samo s etikom vrlina, već i s deontološkom etikom, kao i s konzekvencijalizmom (konzekvencijalist bi primjer s filmom „7000 dana u Sibiru“ objasnio na način da on ukazuje na posljedice takvog režima, a deontolog će se boriti za stajalište da taj film ukazuje na to koliko je važno poštivati ljudska prava). (Berčić 2008: 196-197) Smatram da, iako možda ne znamo točno za koju etičku teoriju bismo se odlučili, već samo promišljanje o njima nam pruža mogućnost za razvoj naše osobnosti, kao i kritičkog i refleksivnog mišljenja.

U prošlosti je moralni odgoj izgledao nešto drugačije nego kakvim ga danas smatramo – učenike se podučavalo moralnim pravilima koja su bila unaprijed određena (religijom ili politikom) te se od njih očekivalo da ta pravila nauče napamet i prihvate ih bez ikakvog promišljanja, što se čini kao oblik manipulacije. U današnjem svijetu to više ne smije biti slučaj, već bi se moralni odgoj trebao temeljiti na kritičkom promišljanju o određenim moralnim pravilima ili načelima. (Ćurko 2017: 126-127) Ukoliko neki moralni stav prihvatimo bez da ga kritički promotrimo i o njemu detaljno promislamo, zapravo smo prihvatili dogmu. (Ćurko

2017: 130) No, to nije ništa čudno, jer imamo sklonost prihvatiti neke moralne stavove previše olako, bez detaljnog prosuđivanja – na takve stavove utječe naše djetinjstvo i obitelj, tradicija, obrazovni sustav, ali i naša okolina, prijatelji, a u današnje vrijeme i razni oblici medija. Često toga nismo ni svjesni, prihvaćamo ih automatski. Kako bismo zaista mogli reći da imamo *svoja* moralna uvjerenja, trebamo o njima puno promišljati i analizirati ih te ih na temelju takve dublje analize svjesno i prihvatiti; samo u tom slučaju će to zaista biti naša vlastita uvjerenja, a ne neka koja smo tek tako preuzeli od drugih. (Ćurko 2017: 134-135)

No ukoliko se ipak želimo odlučiti za jednu od etičkih teorija, postavlja se pitanje kako se uopće odlučiti za etičko stajalište koje ćemo primjenjivati u svojem svakodnevnom životu? Na koji ćemo način moralno odgajati djecu/učenike? Kada govorimo o razvoju čovjekove osobnosti, moralni odgoj predstavlja neizostavan dio, budući da je moral usko vezan s našom osobnosti. Moralni odgoj trebao bi rezultirati potpunom autonomijom pojedinca kada je riječ o moralnom rasuđivanju, odnosno, da pojedinac sam može donijeti moralne odluke. Razvoj morala također je vezan i uz razvoj emocija. U suprotnosti s deontologijom i konzekvencijalizmom koji, kao što sam već navela, ističu važnost pravila, dužnosti ili posljedica, postoje stajališta koja kažu da bi moralni odgoj trebao ići ka tome da utječe na izgradnju karaktera osobe, a ne samo postići da osoba slijedi pravila i dužnosti (primjerice etika vrlina koju sam prethodno objasnila). Stoga, moralni odgoj bi trebao biti svojevrsna kultivacija emocija, a ne samo učenje načela i pravila. Načela jesu korisna, ali samo u slučaju ako je osoba već usvojila određeni stupanj senzibiliteta i ostalih emocija koje služe prepoznavanju značajnih aspekata određenih situacija. (Mađarević 2016: 460-461) Richard Hare objašnjava da načela mogu biti uistinu praktična te primjenjiva na širok spektar situacija. Također nam mogu olakšati i ubrzati snalaženje jer ne trebamo u svakoj *pojedinačnoj* situaciji razmišljati što učiniti, već se možemo osloniti na načelo koje je promjenjivo u takvoj *vrsti* situacije. Nadalje, ističe da je u nekim situacijama potrebno malo modificirati određeno načelo, što pokazuje određeni stupanj slobode pojedinca da samostalno donese odluku, ali u skladu s već usvojenim načelima, odnosno ističe isprepletenost načela i donošenja odluka. (Hare prema Mađarević 2016: 462, 463) No, modificiranje načela može ići u beskonačnost te tada više ne izgleda toliko praktično. Također, životne situacije kod različitih pojedinaca mogu se pojavljivati u tisućama varijacija te je teško odrediti prema kojem načelu onda treba djelovati. Može se zaključiti da vanjski faktori poput načela i pravila nisu dostatni za moralno rasuđivanje, već naglasak treba biti na pojedincu, odnosno na senzibilnosti za moralne probleme i emocionalnu zrelost. Poanta moralnog odgoja stoga treba biti stvoriti dobrog čovjeka, a ne čovjeka koji slijedi neka načela. (Mađarević 2016: 464-465) Ono što je

pritom važno je formiranje karaktera i razvoj vrlina, što neizbježno prati i kultivacija emocija, budući da one upravo i čine vrline. Također je važno i naučiti regulirati emocije i izraziti ih na ispravan način kako bi u skladu s tim znali reagirati i donijeti ispravne odluke. Govoreći o odgoju djece i razvoju osobnosti, iako mala djeca nemaju razvijenu kognitivnu zrelost, posjeduju određen stupanj emocionalne zrelosti (usklađen s njihovom dobi) te ih treba moralno odgajati na temelju stvarnih životnih situacija karakterističnih za njihovu dob. Djeca još i u vrtiću mogu osjetiti, primjerice, suosjećanje i pravednost te uz pomoć tih emocija mogu barem do neke mjere spoznati moralno ponašanje. Empatiju još od najranije dobi možemo razvijati uz pomoć mimike, gestikulacije i imitacije (npr. mala djeca mogu osjetiti nervozu majke koja kod njih uzrokuje uznemirenost, na temelju čega vidimo da su zaista sposobna za empatiju).

Dakle, na empatiji možemo temeljiti moralni odgoj, a ne na učenju načela i pravila. Upravo zbog empatije prema drugima djeca mogu spoznati zašto je neki postupak moralan, a neki nije te zbog senzibilnosti mogu razlikovati ispravno od pogrešnog. (Mađarević 2016: 465-470) Djeca to ne mogu razumjeti na intelektualnoj razini, ali mogu na emocionalnoj, što pokazuje važnost emocija u moralnom razvoju:

„Jedan od važnih odgojnih zadataka je stoga suočavati djecu sa što više emocionalnih iskustava kako bi ona razvijala i izoštravala svoju osjetljivost za moralno značajne aspekte života. Kada i u svom kognitivnom razvoju dosegnu razinu na kojoj će putem svojih kognitivnih sposobnosti moći razumjeti moralnu argumentaciju i razloge za kojima se poseže u obrazlaganju moralnih postupaka, ona će već imati svojevrsnu emocionalnu moralnu podlogu.“ (Mađarević 2016: 471)

Stoga možemo zaključiti da je važno od samog početka odgoja integrirati emocije i moralni razvoj, što doprinosi pravilnom razvoju čovjekove osobnosti. Etika i filozofija, osobito filozofija odgoja nam ovdje mogu biti od iznimne važnosti, upravo zbog širokog spektra teorija, prikaza etičkih i moralnih dilema i sagledavanja situacije iz različitih perspektiva.

3. FILOZOFIJA U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU

Filozofija je u današnje doba od iznimne važnosti iz razloga što formira druge načine razmišljanja, odnosno razmišljanje „*izvan okvira*“. U današnjem svijetu upravo je takav način razmišljanja poželjan i može dovesti do rasta i napretka te nije rezerviran isključivo za znanstvene ili akademske krugove, već je primjenjiv u mnoštvu svakodnevnih situacija, od poslovnih do privatnih, što pokazuje koliko je praktična uporaba filozofije relevantna za današnji svijet i zbog čega bi ju trebalo integrirati u više sfera našega života.

3.1. Kreativnost

Filozofija potiče kreativnost i kreativno mišljenje koje se može definirati na slijedeći način:

„Karakteristike su kreativnog mišljenja i ponašanja propitivanje usvojenih pravila i pretpostavki, stvaranje inventivnih veza i povezivanje stvari koje uobičajeno nisu povezane, zamišljanje onoga što bi moglo biti, testiranje drugačijih, svježih pristupa, kritički osvrt na ideje, akcije i rezultate.“ (Perić 2015: 145-146)

Kreativnost također možemo objasniti i kao „*način razmišljanja, djelovanja i postojanja*“ (Todorić 2023: 3) Još u djetinjstvu koristimo maštu kako bismo uopće shvatili svijet koji nas okružuje te ga na taj način i spoznajemo. Nadalje, kreativnost igra važnu ulogu u dječjem razvoju, sazrijevanju i učenju novih vještina. Primjerice, ona pomaže kod razvoja motoričkih vještina (npr. pokretanje tijela na razne načine, uspješna uporaba vlastitog tijela), jezičnih vještina (npr. artikulirano govorenje, bogat rječnik), kognitivnih sposobnosti (npr. matematičke vještine). Također, kreativnost kod djece ima utjecaj na razvoj sposobnosti kritičkog mišljenja i sposobnosti rješavanja problema te im olakšava učenje i drži ih zainteresiranima prilikom samog procesa učenja. (Todorić 2023: 3)

Kreativno mišljenje nudi mogućnost promjene perspektive i pogleda na istu situaciju ili problem iz različitih stajališta. To se događa na način da kreativno mišljenje spaja znanstveni pristup s onim umjetničkim i slobodnim. Važno je navesti da je takvo mišljenje sklono traženju alternativa kako bi riješilo ili objasnilo nekakav fenomen ili situaciju, originalno je, sklono imaginaciji, stvaralaštvu, eksperimentiranju. (Škerbić 2022: 720-721) Kada pogledamo pridjeve kojima opisujemo kreativnost i kreativno mišljenje, možemo nedvojbeno zaključiti da

je upravo takvo mišljenje u velikoj prednosti u današnjem svijetu, u kojem smo preplavljeni novim izumima i stvarima, gdje iz mnoštva iskaču samo oni koji su zaista jedinstveni, originalni i po nečemu „izvan okvira“.

Konkretni primjeri koji pokazuju kako nam kreativnost i kreativno mišljenje zaista mogu biti od velike pomoći su, dakle, mnogobrojni. Na prvi pogled ćemo zasigurno pomisliti na razna područja u umjetnosti, koja bez kreativnosti ne bi bila moguća, no važnost kreativnosti možemo naći i u mnogim drugim područjima i zanimanjima koja nas u današnje doba okružuju i koja su relevantna za naše živote. Primjerice, kreativno mišljenje ističe se kao neupitno važna vještina u području hotelijerstva zbog sve veće konkurencije. (Brajdić, Vulić 2001: 53) Ističe se da kreativni pristup omogućuje inovacije, pronalazak novih rješenja za problemske situacije, raznovrsnost usluga i sl. (Brajdić, Vulić 2001: 55-56) Također, kreativnost i kreativno mišljenje ima važnu ulogu i u ekonomiji i marketingu. U ovim područjima kreativno je mišljenje zaduženo za osmišljavanje novih načina promocije određenog proizvoda ili usluge te uspješnije oglašavanje brendova na tržištu. Budući da smo u današnje doba bombardirani reklamama gdje god se okrenemo, od ulica i trgova do naših pametnih telefona i televizija, naša svijest je izgradila obranu protiv njih te ih više baš i ne primjećujemo. Iz tog se razloga kompanije trebaju osloniti na kreativnost kako bi osmislili reklame koje će ipak privući našu pažnju. (Brakus 2016: 1253) Dakle, iako se kreativno mišljenje može razvijati upravo uz pomoć filozofije, primjena te vrste mišljenja nije ograničena samo na filozofiju, što ću objasniti i u sljedećem odlomku.

Kreativno mišljenje nije samo mišljenje o onome što jest, već i o onome što bi moglo biti, odnosno, razvoj kreativnog mišljenja omogućuje misaono eksperimentiranje. (Škerbić 2022: 720) Metoda eksperimenta jedna je od temeljnih metoda istraživanja i dolaska do znanja na području mnogih znanosti kojom se dolazi do novih činjenica i spoznaja, ali služi i kao alat za provjeru postojećih hipoteza. Radi se o aktivnom pristupu nekom problemu u kojem važnu ulogu ima sposobnost imaginacije i kreativnosti. One su prvenstveno važne već i u samom početku eksperimenta, kada je potrebno oformiti hipotezu, zatim i u koraku kada se hipoteza provjerava, a posebice i na samome kraju kada dolazi do interpretacije zapaženih rezultata. Takvi eksperimenti se često provode u kontroliranim uvjetima u laboratorijima, no u današnje moderno doba se sve češće odvijaju i putem računalne simulacije, u kojoj se također ističe iznimna relevantnost kreativnosti i imaginacije. (Radovanović 2017: 1660-1662) No izuzev stvarnih eksperimenata, postoje i oni koje nazivamo misaoni eksperimenti: „*Suština misaonog eksperimenta je u tome da se zamisli određena situacija i da se izvedu moguće konsekvencije iz ovakvog stanja stvari, kao i da se eventualno pretpostavi suprotna situacija i posljedice koje*

u tom slučaju mogu uslijediti.“ (Radovanović 2017: 1663) Dakle, radi se o eksperimentima koji se ne odvijaju u stvarnosti, već u našim mislima, a koriste se onda kada je zbog određenih uvjeta nemoguće ostvariti uobičajeni eksperiment. Ovakva vrsta eksperimenata postoji još od doba antike, a veliki značaj imaju u području moderne fizike:

„Slavni su misaoni eksperimenti Galileja, Newtona, Maxwella, Einsteina, Heisenberga, Schrödingera i drugih fizičara. Nastajanje temeljnih teorija suvremene fizike, teorije relativnosti i kvantne mehanike prožeto je nizom misaonih eksperimenata. Ovi su pak, naglasimo to još jednom, od početka do kraja stvar imaginacije.“ (Radovanović 2017: 1663)

Dakle, možemo zaključiti da misaoni eksperimenti (za koje su neophodne sposobnosti imaginacije i kreativnosti) imaju važnu ulogu u mnogim znanostima koje su unaprijedile svijet, poput primjerice fizike, ali valja također pokazati i njihovu iznimnu važnost u području filozofije i moralnog odgoja. Misaoni eksperimenti u filozofiji predstavljaju mogućnost razumijevanja apstraktnih pojmova, ali također i moralnih i etičkih dilema te nas navode na promišljanje o tome kako bismo se postavili u određenoj situaciji, odnosno, mogu imati i veliki utjecaj u procesu izgradnje naše osobnosti. Jedan od poznatijih misaonih eksperimenata u području etike naziva se *jureći tramvaj*. U tom misaonom eksperimentu zamišljamo tramvaj koji se kreće jako brzo, a na pruzi nedaleko ispred njega stoji pet ljudi koji se nemaju gdje maknuti te će ih taj tramvaj zasigurno ubiti. Tramvaj nikako ne može zaustaviti svoje kretanje, ali postoji poluga koju mi možemo pomaknuti te na taj način promijeniti smjer kretanja tramvaja koji će potom skrenuti na drugu prugu na kojoj stoji samo jedan čovjek. Dakle, ukoliko pomaknemo polugu, umire samo jedan čovjek, a ukoliko to ne učinimo, umire pet ljudi. Postavlja se pitanje koju od navedenih opcija odabrati. Postoji nekoliko odgovora, ovisno o etičkoj teoriji koju odaberemo (primjerice, konzekvencijalist će reći da je bolje skrenuti tramvaj jer je posljedica bolja – umire samo jedna osoba; zastupnik deontološke etike će reći da ne smijemo skrenuti tramvaj jer imamo dužnost ne ubiti čovjeka). (Berčić 2012: 146-147) Dakle, ovaj misaoni eksperiment otvara vrata za daljnju diskusiju u okviru etičkih dilema, ali potiče i na samorefleksiju – tjera nas na razmišljanje o sličnim mogućim stvarnim scenarijima u našim životima te opcijama koje bismo tada odabrali: hoćemo li pod punom moralnom odgovornošću svojim djelovanjem pokušati utjecati na posljedice nekog događaja te ih na taj način umanjiti/poboljšati ili ćemo se držati po strani i slijediti nužna pravila/dužnosti? Temelji takvih misaonih eksperimenata su svakako kreativno mišljenje i sposobnost imaginacije, koje nam

onda pomažu primijeniti takve slučajeve na neke njima slične, s kojima se možemo susretati u našoj svakodnevnici.

3.2. Skrbno mišljenje

Skrbno mišljenje je relativno novi pojam kojeg je prvi put predstavio Matthew Lipman 1994. godine, a odnosi se na mišljenje s brigom ili skrbi za druge. Takvo mišljenje je intersubjektivno i uključuje aktivnu angažiranost za druge iz koje proizlazi uvažavanje i prihvaćanje drugih te posljedično čini svijet boljim mjestom za sve. Također se temelji na suosjećanju i empatiji te vodi k toleranciji i solidarnosti. (Škerbić 2022: 718-719)

Takve su karakteristike u današnjem modernom svijetu od iznimne važnosti, budući da daljnji razvoj tehnologije omogućuje integraciju umjetne inteligencije i bilo kakve vrste tehnologije u mnoga područja naših života te se veliki udio komunikacije danas odvija putem interneta, a upravo je specifična ona komunikacija koja ne uključuje prave osobe, već osoba komunicira s virtualnim asistentom ili računalnim programom, primjerice kod korisničke podrške, programa poput Siri i slično. Ono što je važno istaknuti je da ti programi, iako se ponekad može činiti drugačije, zapravo ne mogu osjetiti ništa, pa tako ni empatiju ni suosjećanje. Stoga je važno još od početka odgoja i razvoja ljudskog bića poticati razvoj empatije i suosjećanja, koji će zasigurno uvijek razlikovati čovjeka od stroja, koliko god tehnologija bude napredovala.

Skrbno mišljenje koncentrirano je na vrijednosti koje dolaze do izražaja tijekom postupka razmišljanja:

„Skrbno je mišljenje također duboko promišljajuće mišljenje koje razjašnjava određeno mišljenje i ispituje neki stav ili ponašanje. Ono je afektivno jer izražava stav i emocije oko čistog razumijevanja dobrog i lošeg. Skrbno je mišljenje i aktivno jer se bazira na sposobnosti i dragovoljnosti da se podupru i izgrade osobna vjerovanja i vrednote. Isto tako, skrbno mišljenje je i normativno jer se fokusira na usklađivanje realne i idealne situacije.“ (Ćurko 2017: 200)

Za skrbno mišljenje je, dakle, važno analizirati vrijednost, odnosno zašto je nešto uopće vrijedno skrbi ili brige. Pritom do izražaja dolaze emocije bez kojih takvo mišljenje ne bi bilo moguće: „*Emocije ovdje nisu shvaćene kao ono što remeti rasuđivanje i mišljenje – one jesu forma rasuđivanja i mišljenja*“. (Škerbić 2022: 720)

Nadalje, skrbno se mišljenje ne temelji isključivo na emocijama i vrijednostima koje nešto posjeduje, već i na senzibiliziranosti za tuđe situacije, odnosno na reakciji na tuđu patnju. Uključuje unutarnji bezuvjetan poriv da pomognemo nekome tko pomoć treba, poistovjećivanje s drugima, suzbijanje egoizma. (Škerbić 2022: 720)

Skrbno mišljenje možemo razumjeti i kao dispoziciju za djelovanje koje je orijentirano na potrebe drugih, kao i na našu želju da bismo nekome pomogli. Skrb (briga) se promatra kao nešto bez čega ljudska bića ne bi mogla preživjeti. Primjerice, dojenče može umrijeti ako ne dobije skrb od svoje majke. No važnost skrbi ne očituje se samo u ranom djetinjstvu, skrb je potrebna mnogim ljudima na svijetu, od kojih su neki bolesni, neki siromašni i sl. – zaista se čini da je skrb nužna za naše preživljavanje te ju možemo razumjeti kao moralnu dužnost/pravo (imamo dužnost skrbiti za druge, a istovremeno imamo i pravo da drugi skrbe za nas). Rasprava o skrbi time naglašava važnost međuljudskih odnosa – istraživanja su pokazala da se u odsustvu međuljudskih odnosa kod pojedinca mogu javiti fizičke i psihičke poteškoće (depresija, alkoholizam i sl.). (Gheaus 2022.)

Skrbno mišljenje navodi nas, dakle, na promišljanje o tome koliku vrijednost imaju odnosi s drugim ljudima. Pojam skrbnog mišljenja možemo također obuhvatiti pojmom etike skrbi te ono ima svoju ulogu i u odgojno-obrazovnom sustavu:

„Ona nas usmjerava na uočavanje važnosti odnosa koji se uspostavlja između odgajatelja i odgajnika, odnosno učitelja i učenika, a koji se temelji na njihovom međusobnom povjerenju, razumijevanju, uvažavanju i poštivanju. Novija istraživanja u području psihologije pokazuju kako je za uspješnost u intelektualnoj, moralnoj i drugim sferama osobnosti itekako važan dobar odnos između učitelja i učenika. Učenik kojeg podržava njegov učitelj uspješniji je u učenju, kao i u dobrom ponašanju.“ (Subotić i Golubović 2022: 29)

Empatija je, stoga, ključna za skrbno mišljenje jer nas ona motivira da se brinemo o drugima te da svima (i sebi) pristupamo s poštovanjem. (Ćurko 2017: 200) Međutim, ne slažu se svi u potpunosti s teorijom o skrbnom mišljenju; Oscar Brenifier iznosi kritiku u kojoj prvenstveno kaže da bi pojam skrbnog mišljenja prije povezo s onim što on naziva „maženje“, odnosno slatkorječivost, nego s pravim mišljenjem te ističe da mu se ovakvo poimanje skrbnog mišljenja čini kao previše *patetično* shvaćanje emocija. Zalaže se da se vrte metodi Sokratovog dijaloga jer i u njoj postoji određen dio skrbi (Sokrat je brinuo za svoje sugovornike i htio im pomoći da dođu do spoznaje), no ta skrb nije primarna, već je postavljanje pitanja i dolazak do istine

ono što je primarno i najvažnije. Taj dijalog uopće ne mora biti ugodan (Sokratovim sugovornicima često nije bilo ugodno jer bi učinio da posumnjaju u svoje stavove) niti je poanta da bude ugodan, već da dovede do istine, a Brenifier ističe da je dolazak do istine jednostavniji ukoliko ostavimo sebe i svoje emocije po strani. U slučaju da posumnjamo u svoja uvjerenja i uvidimo određene predrasude ili zablude, to će povrijediti naš ego i osjećat ćemo se neugodno. No ukoliko na to uspijemo zaboraviti i ostavimo svoj ego sa strane, uspješnije ćemo doći do spoznaje, a i bolje ćemo razumjeti druge. Briga je poželjna u određenim količinama, ali ne treba zbog pretjerane brige zaboraviti na stvarni cilj filozofije – argumentiranu raspravu. (Ćurko 2017: 202-205) Ukoliko razmotrimo svakodnevne primjere skrbnog mišljenja u učestalim situacijama, primjerice svađa između dečka i djevojke, treba naglasiti da iako možemo argumentirano raspravljati o tome tko je od njih u pravu, to treba činiti uz poštovanje obje strane, njihovih osjećaja i dozvoliti svakome da na miran način kaže svoje stajalište. Također je za skrbno mišljenje zanimljivo i promišljati o području ekologije te prakticirati brigu i skrb o svim ljudskim, životinjskim i biljnim organizmima, kao i prirodi u cjelini.

3.3. Misao koja pita

Čovjek je po svojoj prirodi znatiželjno biće koje uvijek iznova pita o svemu i sve dovodi u pitanje. Od samog početka života, kada smo još mala djeca, zanima nas sve. Čim naučimo pričati, počinjemo ispitivati roditelje o svemu te na taj način učimo o svijetu oko sebe. No čak i kada se odmaknemo od djetinjstva, ljudskoj znatiželji nema kraja. Napredak znanosti i same civilizacije bio je moguć upravo zato što ljudi imaju potrebu znati, istražiti, doći do novih informacija, razvijati se i učiti, a to sve najbolje mogu postići upravo postavljanjem pitanja.

Filozofija je specifična upravo po tome što obiluje pitanjima, neprestano propituje i upravo zato je unutar filozofije moguća rasprava o nezamislivo širokom spektru različitih tema. U većini znanosti, kao i nastavnim predmetima koje učimo u školama, istine se ne preispituju jer su utvrđene i potkrijepljene dokazima te nije smisleno dalje promišljati o njima. Međutim, to nije slučaj u filozofiji: „*U Filozofiji se više nego u drugim predmetima istina ne shvaća kao dana (ili je često ne percipiramo kao jednom zauvijek formiranu), nego kao onu koja tek treba biti otkrivena ili do koje se tek treba doći (u tom kontekstu možemo govoriti o tzv. istini koja je u nastajanju, u razvoju).*“ (Golubović i Angelovski 2017: 9)

Od iznimne je važnosti postavljanje pitanja na jasan i precizan način, budući da ćemo jedino tako dobiti jasan i precizan odgovor, a upravo nam filozofija pomaže u formulaciji takvih

pitanja. Na temelju takvih pitanja nastaju mnoge različite grane filozofije. Ona s jedne strane postavlja pitanje „što“, odnosno, što treba pitati kao i što treba dovoditi u pitanje (primjerice što možemo znati, što je uopće znanje, što je sloboda, što je država, što je dobro itd.) , a s druge strane pita „kako“, odnosno, kako doći do znanja, kako biti dobar, kako doći do pravednosti i sl. Sva ta pitanja su bila predmet istraživanja filozofije u povijesti, ali također su i danas vrlo aktualna. Također je važno sve i propitivati jer na taj način istražujemo, otklanjamo potencijalne sumnje, nesigurnosti te stvaramo nove spoznaje i znanja. (Škerbić 2022: 722, 723)

Nadalje, važna značajka filozofije je da ona također neprestano sve dovodi u pitanje. Dakle, nije samo da postavlja pitanja kako bi došla do novih spoznaja, već dovodi u pitanje i ono što nam je već poznato: „*Filozofija prije svega dovodi u pitanje vladajuće paradigme, znanstvena dostignuća, opće prihvaćene stavove i uvjerenja, uvriježene konvencije, obrazovne i odgojne sustave i paradigme, političke sustave i ideologije, religijska vjerovanja i dogme.*“ (Škerbić 2022: 723, 724)

Izvrstan način za vježbanje filozofskog mišljenja i postavljanja pitanja je putem postupka uvođenja koji se naziva skandalon (idealno je za primjenu s učenicima u nastavi, ali na taj način možemo promišljati i samostalno, gdje god se nalazili). Skandalon predstavlja situaciju u kojoj preispitujemo ono što izgleda kao da je neupitno i za što bismo na prvi pogled rekli da je uopće besmisleno preispitivati, na način da posumnjamo u taj određeni stav i onda ga ponovno ispitamo. Tako možemo preispitati neki određeni argument, stajalište ili teoriju i pokazati da možda baš i nije toliko neosporiv, čime možemo opovrgnuti neispravne oblike mišljenja i eliminirati predrasude. Primjerice, jedan od mogućih skandalona bavi se pitanjem slobode, odnosno postavlja pitanje jesmo li slobodni. Naizgled se to čini kao jednostavno pitanje na koje bi mnogi od nas odgovorili da jesmo. Možemo dalje postavljati pitanja o tome što uopće znači biti slobodan, u kojem smislu možemo biti slobodni i sl. Tako možemo doći i do specifičnijeg pitanja, odnosno možemo se zapitati jesmo li slobodno odabrali ovaj fakultet koji pohađamo te bismo automatski rekli da jesmo, no moguće je da si samo nismo osvijestili koliki utjecaj su naša obitelj, društvo ili neki psihološki aspekti imali prilikom donošenja te odluke. Tada nam se više ne bi činilo da smo toliko slobodni kao što smo u početku mislili. (Golubović i Angelovski 2017: 43-44) Skandalon nam pokazuje da se ponekad u nečemu što smo mislili da je poznato može skrivati i nešto nepoznato te doprinosi suzbijanju predrasuda i stereotipa, kao i zastarjelih mišljenja. (Golubović i Angelovski 2017: 46)

Stoga se kaže da je filozofija zapravo poticajna i progresivna jer potiče čovjeka na rast i napredak. Potiče nas da preispitujemo sve oko nas, što rezultira šansom za razvoj, resetiranje,

obnovu onoga što bi moglo biti bolje, a također daje mogućnost za stvaranje nečeg novog. Jedan od primjera na kojemu to najbolje možemo vidjeti je promjena geocentrične paradigme koja postavlja Zemlju u središte svemira. Dovođenje te paradigme u pitanje omogućilo je izuzetan napredak i razvoj znanosti. No, dovođenje u pitanje nije karakteristično samo u znanstvenim krugovima, već je važno da to činimo i u našim privatnim, svakodnevnim životima, primjerice ukoliko dovedemo u pitanje našu ljubavnu vezu ili prijateljstvo, imamo priliku uočiti potencijalnu izdaju te shodno tome redefinirati taj odnos, promijeniti ga ili ga na neki način unaprijediti. (Škerbić 2022: 724) Također navedeno možemo primijeniti i sami na sebe, odnosno možemo svoje odluke, postupke i osobine dovesti u pitanje, kritički promišljati o sebi i analizirati sebe kako bismo u konačnici napredovali i razvijali svoju osobnost.

3.4. Rješavanje problema i donošenje odluka

Filozofija nam pomaže u donošenju odluka na način da nas uči važnosti argumenta te na koji način ih treba koristiti prilikom odlučivanja. Uči nas razboritosti, ali i govori da je važno uključiti i moralne razloge u proces donošenja određene odluke te imati obzira i prema posljedicama koje će proizaći iz te odluke. Zadatak filozofije je da nam pomogne uvidjeti različite alternative, koje potom treba kritički analizirati i vrednovati kako bismo među njima u konačnici izabrali najbolju i za nju se odlučili. Filozofija upućuje na važnost konteksta kod donošenja odluka, obzirom na to da nije isto donosimo li odluku samo za sebe i svoj uski privatni krug ljudi ili donosimo javnu odluku koja će se reflektirati na velik broj ljudi. (Škerbić 2022: 724-725)

Sukladno tome, filozofija nam pomaže pronaći ispravna rješenja mnogih problema na način da nas trenira izdvojiti relevantne informacije, analizirati probleme, istražiti različite poglede i stajališta te razvija kreativnost koja vodi do domišljatih, inovativnih i unikatnih rješenja. (Škerbić 2022: 725) Ove su sposobnosti od iznimne važnosti u današnjem svijetu u kojem neprestano dolazimo do novih situacija koje rađaju nove probleme, koji posljedično zahtijevaju i novije načine rješavanja.

Rasprave u području filozofije uvijek su koncentrirane na određeni filozofski problem – filozofija kao disciplina je zapravo potraga za rješenjem problema, što se može vidjeti još i u antičkoj filozofiji, kada je Sokrat svoje dijaloge vodio na način da bi sugovornika dočekao s nekim problemom, a potom zajedno s njim tražio moguća rješenja tog problema. (Golubović i Angelovski 2017: 38) Stoga je današnja nastava filozofije redovito koncipirana na način da se

uči upravo kroz rješavanje problema (engl. *problem solving*). Takva nastava oslanja se na stajališta američkog filozofa Johna Deweyja (čija promišljanja ću detaljno prikazati u nastavku ovog rada) koji je naglasio da je uloga nastavnika voditi učenike kroz sve etape rješavanja problema te im pomoći da dođu do zaključka: u početku je potrebno prepoznati problem i detaljno ga definirati, zatim taj problem treba analizirati (promotriti uvjete i sam kontekst u kojem se problem javlja), a nakon toga treba izložiti sva potencijalna rješenja tog problema i u idućem se koraku treba odlučiti koje od tih rješenja je najbolje. Naposljetku bi trebalo iznijeti krajnji zaključak. (Golubović i Angelovski 2017: 37-38) Problematizacija je koristan alat u nastavi filozofije (kao i prilikom samostalnog vježbanja rješavanja problema) upravo zato što se na taj način može vježbati i razvijati vještina rješavanja problema, a najbolje je uvježbavati se na aktualnim problemima koji djeluju motivirajuće. Tijekom potrage za najboljim rješenjem potrebno je evaluirati sve informacije vezane uz taj problem i promisliti o svim potencijalnim alternativama, sve dok ne zaključimo koja od njih bi bila najbolja. Zahvaljujući tom procesu učenici su aktivni i razvijaju kreativnost. Redovito se proces rješavanja problema provodi kroz tzv. analizu slučaja, koja uključuje pronalaženje podataka o određenom slučaju te istraživanje i analiziranje tih podataka s ciljem dolaska do znanja. Također je važno prvo uočiti gdje je problem, zatim pronaći sve potrebne informacije i podatke o tom slučaju te ih onda detaljno analizirati na način da se osvijeste prednosti i nedostaci svakog potencijalnog rješenja. Nakon toga se pažljivo proučava daljnji razvoj navedenog slučaja te se u konačnici odabire najbolje rješenje i donosi zaključak. Preporučuje se odabir nekog slučaja koji je aktualan i za kojeg su svi već čuli. (Golubović i Angelovski 2017: 48-50)

Iz navedenog možemo zaključiti da se do rješenja najlakše i najbrže može doći koristeći metode. Metode su od iznimne važnosti u procesu dolaska do znanja ili rješenja određenog problema u mnogim znanostima, pa tako i u filozofiji: „*Metoda dolazi od grčke riječi *methodos*, a znači način na koji se nešto čini ili govori na nekom određenom području ili općenito određeni postupak za postizanje nekoga pretpostavljenog cilja*”. (Mužić 2007: 156) Primjerice, metoda eksperimenta je značajna u znanostima poput fizike i biologije te sam ju već prethodno objasnila u ovom radu. Različite znanosti zahtijevaju i različite metode, one ovise o samoj naravi pojedine znanosti te se trebaju prilagoditi predmetu istraživanja. (Mužić 2007: 158) Za razliku od konkretnih znanstvenih metoda (poput već spomenutog eksperimenta), filozofske metode su općenitije, budući da filozofiju u cjelini možemo promatrati kao metodu: „*jer filozofski misliti pretpostavlja nužno i znati kako to činiti*“ (Mužić 2007:158) Filozofija je svakako dala svoj doprinos u raspravi o metodi te je kroz svoju povijest nudila brojne različite načine dolaska do

rješenja. Još od antičkog doba poznata je Sokratova metoda stjecanja znanja, odnosno metoda dijaloga. Dijalog je istraživačka metoda karakteristična za filozofiju. (Zorić 2008: 27) Sokrat je kroz razgovore propitkivanjem korak po korak pomagao svojim sugovornicima da dođu do spoznaje/znanja, ukazivao je na potencijalne nedostatke ili pogreške u shvaćanju te ih polako dovodio do istine. Pomno je sastavljao svoja pitanja na način da ona zahtijevaju kratke i precizne odgovore te su takva pitanja vodila do toga da sugovornik otkrije znanje koje je već usađeno u njegovu dušu, samo ga treba izvući na površinu. (Zorić 2008: 28-29)

Nekoliko stoljeća kasnije u filozofiji nailazimo na jednu od najcjenjenijih metoda rješavanja problema, koju je iznio filozof René Descartes u svojem djelu *Rasprava o metodi*. Njegova metoda nije od velikog značaja samo u filozofiji, već je postala relevantna i u svim znanstvenim istraživanjima. Descartes je predstavio četiri važna koraka prilikom rješavanja problema: najprije trebamo jasno i razgovijetno spoznati određenu pojavu (istinito je samo ono u što nemamo nikakvog povoda sumnjati), zatim treba napraviti analizu na način da se problem raščlani na sitne dijelove nakon koje prelazimo na treći korak, a to je sinteza u kojoj polazimo od najjednostavnijih dijelova pomoću kojih onda dolazimo do najsloženijih. Posljednji korak predstavlja dedukcija kojom provjeravamo jesmo li što izostavili. (Descartes prema Škerbić 2022: 725-726) Osim što je Descartesova metoda značajna za znanost, ona je također primjenjiva i za naš svakodnevni život i probleme s kojima se suočavamo.

4. LOGIKA I SVAKODNEVNICA

Današnji čovjek suočen je s nekim problemima koji su poznati i njegovim daljim predcima, ali ne u tolikoj mjeri u kojoj su ti problemi izraženi u ovo moderno doba u kojem živimo. Varanje, manipulacija, laganje, višeznačnost, predrasude zasigurno postoje otkad i sam čovjek, no zahvaljujući medijima i društvenim mrežama te posljedično nikad većoj povezanosti, danas su sve češće prisutni i mogu se širiti na puno veću publiku. U današnje vrijeme dovoljno je sjediti u svojoj sobi i u sekundi preko računala ili mobitela poslati svoju manipulativnu poruku koja će doći do milijuna ljudi u jednom trenutku. Mnogi od tih ljudi mogu postati žrtve manipulacije i instinktivno povjerovati sadržaju poruke, dok će neki ljudi zasigurno detaljno promišljati prije nego li donesu kakav sud o tome.

Ono što nam pritom može pomoći je dobro razvijeno logičko mišljenje, odnosno ono mišljenje koje prati načela logike na način da provjerava je li određeni zaključak valjan i temeljen na istinitim premisama. (Škerbić 2022: 717) Naime, logiku usko vežemo uz ispravno i razložno mišljenje te nam je ona potrebna kako bismo izbjegli greške u formiranju mišljenja. Logika je također usko povezana i s pojmom kritičkog mišljenja (koje ću detaljnije objasniti u sljedećem poglavlju), s obzirom da kritičko mišljenje slijedi načela logike. (Ćurko 2017: 91-93) Treba svakako razlikovati formalnu od neformalne logike. Kada referiramo na formalnu logiku, često ju opisujemo kao tradicionalnu jer potječe još od Aristotela i odnosi se na „*forme ispravnog mišljenja*“, a bavi se sudom i zaključkom (npr. silogizam). Neformalna logika se javlja u novije doba, a ponajviše se veže uz kritičko mišljenje jer je orijentirana na sam sadržaj i interpretaciju argumenta (za razliku od formalne logike koja je orijentirana na formu) te se obično očituje u razgovoru/dijalogu. (Ćurko 2017: 94-96) Ona, dakle, daje upute kako voditi kvalitetan dijalog: „*Ona proučava vrste dijaloga, argumenta, namjernih i nenamjernih pogrešaka u dijalogu, te osnove logičkog funkcioniranja dijaloga.*“ (Ćurko 2017: 106)

Iako se može činiti da promišljanje u okvirima formalne logike nije upotrebljivo u svakoj životnoj situaciji u kojoj se današnji čovjek može pronaći, ona je zapravo koristan alat kojim se možemo boriti upravo protiv suvremenih problema:

„Logičko razmišljanje pomaže u svakodnevnim situacijama u kojima je potrebno donijeti ispravan, siguran i valjan zaključak. Na taj način ono štiti od upadanja u logičke pogreške, proturječja, nekonzistentnosti i višeznačnosti, kao i što umanjuje utjecaje predrasuda i različitih emocionalno obojenih sadržaja na naše razabiranje.“

Konkretnije, logičko mišljenje štiti od mnogobrojnih manipulacija i jednosmjernih argumentiranja kojima je suvremeni čovjek gotovo neprestano izložen – kako u realnim, tako i u virtualnim sferama – od nebrojenih zavodljivih reklamnih sadržaja, preko nametljivih prodavatelja raznorodnih proizvoda i usluga pa sve do tzv. »stvaratelja mišljenja« i »influencera«, odnosno nagovaratelja na zauzimanje ili prihvaćanje određenih stavova i poduzimanje akcija.“ (Škerbić 2022: 717-718)

Primjerice, mladi danas prate tzv. „influencere“ koji javno putem društvenih mreža izražavaju svoje stavove i mišljenja vezana za neke od aktualnih problema današnjice, poput pitanja pobačaja, klimatskih promjena, prava LGBTQ zajednice i slično. Logičko promišljanje o tome može omogućiti donošenje ispravnih zaključaka, otkrivanje potencijalne manipulacije i pravilno djelovanje.

Još jedna „pomoć“ za svakodnevne situacije koja dolazi iz područja filozofije, odnosno logike, je sposobnost uočavanja logičkih pogrešaka. Postoje formalne i neformalne logičke pogreške, a ja ću se za potrebe ovog rada koncentrirati na one neformalne, budući da njihovu prisutnost možemo opaziti u mnoštvu svakodnevnih razgovora ili pak u medijima, politici i sl. Postoji nekoliko objašnjenja logičkih pogrešaka, ali najčešća su da su one „*netočna, ali popularna vjerovanja*“ ili „*loši argumenti*“. (Hansen 2020)

Znanje o logičkim pogreškama može nam pomoći kod prosuđivanja nekog stava/situacije, voditi nas prema ispravnoj formulaciji argumenata, kao i ukazati nam na zamke u argumentaciji. One su često prepreka u racionalnom zaključivanju te bismo trebali osvijestiti utjecaj koji one imaju na nas i društvo u kojem se nalazimo. Logičkih pogrešaka ima mnogo, ali orijentirat ću se prema onima kojima najčešće svjedočimo u svakodnevnom životu, putem raznih oblika medija ili kroz dijaloge koje vodimo s ljudima koji nas okružuju.

Kod logičke pogreške *ad hominem* (*argument protiv čovjeka*) radi se o namjernom ukazivanju na negativne karakteristike onoga koji iznosi neki argument, odnosno o izravnom napadanju čovjeka, umjesto da se napadne određena premisa ili argument. Primjerice, može se napasti osobu koja iznosi neki stav naprosto iz razloga što ima neko svojstvo (npr. neće saslušati osobu koja je smislila dobar plan vezan za problem s močvarnim područjima samo zato što je ta ista osoba prethodno optužena za lov bez dozvole; iako jedno ne isključuje drugo, osoba koja je išla u lov bez dozvole istovremeno može imati odličan plan za riješiti navedeni problem) ili zato jer iznosi stav koji sama ne poštuje (osoba nam kaže da bi bilo jako zdravo za nas kada bismo vježbali, no ne prihvaćamo taj stav samo iz razloga što ta osoba ne vježba). (Hansen 2020) Na

taj način ćemo i u stvarnom životu možda odlučiti ne poslušati neku osobu (moguće da ta osoba zaista ima nešto konstruktivno za ispričati) samo zato jer imamo određene predrasude/nešto u vezi te osobe ne odobravamo i sl. Smatram da je u ovo moderno doba, kada bi trebalo promicati toleranciju i solidarnost, od iznimne važnosti upravo razumijevanja ovakvih pogrešaka kako bismo ih uspješno izbjegli.

Logička pogreška *ad populum* (*argument iz naroda*) podrazumijeva zaključivanje na temelju popularnog stava. Iako premise tog stava mogu biti donekle istinite, one to najčešće nisu upravo zbog toga što iako je nešto popularno, to ne znači da je istovremeno dobro/istinito. (Hansen 2020) Primjerice, u svakodnevnom životu susrećemo se s rečenicama poput „Ali svi mladi danas u izlascima piju alkohol, stoga mogu i ja!“ ili pak takva mišljenja možemo naći i u području marketinga, kada se reklamira neki proizvod uz naglasak na to da takav proizvod koriste svi „cool“ mladi.

Logička pogreška *ad ignorantiam* (*argument iz neznanja*) odnosi se na situaciju u kojoj se, ukoliko nema dokaza koji pobijaju neku tvrdnju, zaključuje da je tvrdnja istinita ili obratno, ukoliko nema dokaza da je nešto istina, onda je laž. Primjerice, nismo uspjeli pronaći nikakav dokaz da ima života nakon smrti, onda moramo zaključiti da života nakon smrti nema. (Buchberger 2023: 54)

Logička pogreška *ad verecundiam* (*apeliranje na neprimjereni autoritet*) odnosi se na situaciju kada neki argument prihvatimo zbog toga što se smatra da je osoba koja ga je izrekla autoritet, iako ona to zapravo nije. Primjer iz svakodnevnog života, točnije reklama, je situacija u kojoj poznata ličnost predstavlja neki proizvod. (Hansen 2020) Možemo pretpostaviti da ta poznata osoba ipak ne raspolaže svim potrebnim znanjima iz kemije i drugih znanosti kako bi mogla kao autoritet govoriti o tom određenom proizvodu.

Iz razloga što ne poznajemo sve moguće logičke pogreške koje se mogu pojaviti, čak je važnije vježbati formiranje dobrih argumenata, umjesto čistog koncentriranja na ono što u argumentaciji treba izbjeci. Međutim, važno je i poznavati barem one najčešće logičke pogreške jer upravo uz pomoć tog znanja možemo graditi bolje argumente. Ovdje je ključna sposobnost kritičkog mišljenja, koja nam može pomoći s razumijevanjem zašto je nešto logička pogreška i voditi nas k ispravnom prosuđivanju. (Hansen 2020)

Nadalje, u posljednje vrijeme se ponovno razmišlja o stavu da su predrasude zapravo ono što prethodi logičkim pogreškama, odnosno predrasude uvelike utječu na formiranje određenih logičkih pogrešaka. Budući da su predrasude pod utjecajem emocija, one negativno djeluju na

procjenu valjanosti premisa ili zaključaka. Stoga su predrasude važne za razumijevanje razloga zbog kojih uopće dolazi do logičkih pogrešaka. Ukoliko imamo uvid u to, možemo ih pokušati spriječiti. (Hansen 2020) Načela iz logike su, dakle, potrebna kako bismo u svakodnevnom životu znali ispravno (kritički) interpretirati mnoštvo informacija i događaja kojima smo izloženi: „*Logika je alat, organon, koji nam daje forme po kojima mislimo, a poznavanje tih alata pruža nam mogućnost kritičkog mišljenja u svakodnevnom životu.*“ (Ćurko 2017: 119)

5. KRITIČKO MIŠLJENJE

Kritičko mišljenje uključuje nepristrano razmatranje, vrednovanje i evaluaciju argumenta ili problema uzimajući u obzir i suprotstavljene argumente te njihovu uvjerljivost, pri čemu se isključuje manipulacija, emocionalni aspekt kao i proizvoljna načela. Ono počiva na kriterijima racionalnosti i razboritosti, koji su nam u svakodnevnom životu od presudne važnosti za pravilno donošenje sudova i odluka. (Škerbić 2022: 716, 717)

Kritičko mišljenje nije ključno samo za donošenje odluka i evaluaciju argumenata, već nam pomaže i u razvoju vlastite osobnosti iz razloga što „*kritičko mišljenje karakterizira kontinuirano sebe-propitivanje i samo-ispravljaljivost, što čovjeku nudi stalnu mogućnost za (daljnji) osobni rast, napredak i nadogradnju.*“ (Škerbić 2022: 717)

Svakodnevno smo okruženi mnogobrojnim informacijama, a naročito zbog uporabe i popularnosti masovnih medija. Stoga je relevantno posjedovati određene sposobnosti koje će nam osigurati učinkovito prosuđivanje i zaključivanje. Takve sposobnosti trebale bi se razvijati putem odgoja unutar obitelji, ali i putem obrazovnog sustava, u kojem učenik čini središte samog procesa i procesu pristupa kao samostalan i aktivan sudionik. Upravo je kritičko mišljenje temeljna vještina koju je potrebno razviti kako bi se pojedinca pripremio za sve što je potrebno za rad i život u današnjem svijetu. (Bušljeta Kardum 2020: 472) Kritičko mišljenje uključuje mnoge vještine, primjerice „*argumentirano iznošenje vlastitih stavova i razmišljanja, procjenjivanje, vrednovanje i uvažavanje drukčijih ideja i stavova te spremnost na prihvaćanje i mijenjanje vlastitih gledišta u skladu s argumentima*“. (Bušljeta Kardum 2020: 473) Zbog svoje važnosti, vještina kritičkog mišljenja uvrštena je kao generička kompetencija (ona koju bi svatko trebao imati) u Okviru nacionalnog kurikuluma te se proteže kroz sve međupredmetne teme (Održivi razvoj, Građanski odgoj, Osobni i socijalni razvoj itd.) (Bušljeta Kardum 2020: 472-473)

Kritičko mišljenje je vrlo složen pojam za kojeg postoji mnoštvo definicija, koje ovise o znanosti koja tu definiciju daje. Sva neslaganja vezana za razumijevanje kritičkog mišljenja pokušali su spojiti projektom iz 1990. godine koji je rezultirao izvješćem pod imenom *The Delphi Report*. Tom projektu pristupilo je više od 40 stručnjaka, većinom filozofa, ali i psihologa, sociologa itd. (Bušljeta Kardum 2020: 474) Ondje su ponudili jedinstvenu definiciju kritičkog mišljenja:

„Prema toj definiciji, kritičko mišljenje je svrhovita i samoregulirana prosudba koja rezultira interpretacijom, analizom, procjenom i zaključivanjem te objašnjenjem dokaznih, konceptualnih, metodoloških, kriterijskih ili kontekstualnih procesa razmatranja na kojima se ta prosudba temelji.“ (Bušljeta Kardum 2020: 474)

Ponudili su i dugačak popis, kao i objašnjenje kognitivnih vještina povezanih s kritičkim mišljenjem, od kojih su izabrali šest temeljnih: „*interpretacija, analiza, evaluacija, zaključivanje, objašnjenje i samoregulacija*“ . (Bušljeta Kardum 2020: 475)

Nadalje, vještinu kritičkog mišljenja treba aktivno razvijati i vježbati, ona se uči, stoga ju je važno uključiti u odgojno-obrazovni sustav (predstavlja važan dio kurikuluma). Prvenstveno iz tog razloga učenik treba biti u samom središtu cjelokupnog procesa jer je upravo to aktivno sudjelovanje učenika relevantno za razvoj kritičkog mišljenja. Na taj način učenik samostalno stvara znanje i razvija vještine. Obrazovanje stoga treba poticajno djelovati na učenika kako bi on samostalno promišljao i dolazio do zaključaka, ohrabrivati ga te kod njega buditi znatiželju. (Bušljeta Kardum 2020: 476-477) Dakle, poučavanje za kritičko mišljenje prilikom kojeg je učenik aktivan mnogo je kompleksnije od poučavanja kao prijenosa informacija u kojem nastavnik poučava i prenosi znanje, dok je učenik pasivan. Poučavanje za kritičko mišljenje je kreativno i motivirajuće te je kao takvo u skladu s potrebama suvremenog svijeta i društva. (Buchberger 2023: 65-69) Sadržaju poučavanja treba pristupiti kritički, iz razloga što krajnji smisao procesa učenja nije naučiti i razumjeti informacije, već je to samo početak cijelog procesa:

„Razmatrajući na taj način ovu dimenziju poučavanja za kritičko mišljenje, može se uočiti kako kritički pristup sadržaju poučavanja obuhvaća različite razine postignuća u ostvarivanju ishoda učenja polazeći od razine zapamćivanja (i to „samo“ ključnih informacija), preko razumijevanja, primjene, analize i vrednovanja, dolazeći konačno do stvaranja (kroz, primjerice, osmišljavanje argumenata i prigovora ili kreiranja mogućih rješenja postavljenih problema i sl.) (Buchberger 2023: 75)

Naglasak je i na našim emocijama (kao što sam već i objasnila u poglavlju Etika i moralni razvoj) jer su one relevantne za naše djelovanje, drugim riječima emocije su često naš temeljni motiv, ono što nas potakne na akciju/djelovanje. Također su važne i kod razvoja kritičkog mišljenja jer nam omogućuju sposobnost uvida u načine na koje drugi ljudi razmišljaju. One

utječu na empatiju prema drugima, upornost i osjećaj za pravdu, toleranciju i solidarnost prema drugim živim bićima – bez čega kritičko mišljenje nije moguće. (Bušljeta Kardum 2020: 478)

Prilikom poučavanja za kritičko mišljenje važno je obratiti pozornost na metode i strategije koje se koriste: „*U literaturi se kao poželjne nastavne metode ističu primjerice: rješavanje problema, studije slučaja, igre uloga, osmišljavanje projekata, istraživački rad, simulacije itd.*“ (Bušljeta Kardum 2020: 478) Također treba uzeti u obzir i pažnju učenika/sudionika zbog činjenice da pažnja i koncentracija slabe nakon prvih 15 minuta slušanja nečijeg usmenog predavanja te bi zato poučavanje za kritičko mišljenje trebalo uključivati raznovrsne oblike rada – timski rad, rad u grupama ili u paru. Iznimno je važna i metoda razgovora i metoda postavljanja pitanja jer na taj način učenici sami dolaze do spoznaje, mogu vježbati kreativno mišljenje, sagledavanje iste situacije iz različite perspektive i više su uključeni u sam proces. (Buchberger 2023: 122-123) Stoga smatram da je nastava filozofije prava prilika za razvoj upravo takvih vještina, zbog specifičnosti nastavnih tema i načina obrade istih (primjerice, rješavanje problema je učestala praksa u filozofiji, simulacije ili misaoni eksperimenti su također vrlo karakteristični za filozofiju).

Istraživanje koje Bušljeta Kardum iznosi u svojem radu "*Zastupljenost vještina kritičkoga mišljenja u ishodima učenja međupredmetnih tema.*" (2020.) pokazalo je da je zastupljenost takvih vještina viša od 50% kod većine međupredmetnih tema, a najviše u Građanskom odgoju. Najčešće zastupljena vještina je vještina interpretacije i vještina analize, a najmanje zastupljena je vještina zaključivanja. (Bušljeta Kardum 2020: 480) Jedan od razloga zašto smatram da je filozofija od iznimne važnosti u odgojno-obrazovnom sustavu potvrđen je i ovim istraživanjem, budući da filozofija razvija vještinu zaključivanja, koja je, prema istraživanju, najmanje zastupljena vještina u međupredmetnim temama u odgojno-obrazovnom sustavu Republike Hrvatske. Stoga smatram da bi se filozofija trebala više integrirati u sve sfere obrazovnog procesa.

No zašto je uopće važno razvijati kritičko mišljenje? Primarno zbog svijeta u kojem danas živimo, odnosno zbog modernog, demokratskog društva u kojem se nalazimo. Kritičko mišljenje doprinosi formiranju građana koji su aktivni i koji na temelju promišljanja i evaluacije donose odluke u skladu s društvom koje se neprestano mijenja i napreduje i koje je svakodnevno preplavljeno mnoštvom informacija. Nadalje, kritičko mišljenje doprinosi razvoju pojedinca i njegovih vrlina (samopoštovanje, empatija, fleksibilnost). Kada se osvrnemo na odgoj i obrazovanje, također pronalazimo pozitivne efekte razvoja kritičkog mišljenja. Prilikom procesa učenja i poučavanja, kritičko mišljenje doprinosi učinkovitijem i opsežnijem

razumijevanju naučenog, motivira za daljnje učenje te poboljšava sam proces učenja. (Buchberger 2023: 15)

U raspravi o kritičkom mišljenju važno je razlikovati što zapravo jest kritičko mišljenje, a što nije. Naime, nije svako samostalno stvaranje određenog stava kritičko mišljenje, već ono uključuje puno dublje procese: detaljna analiza određene teme, istraživanje o toj temi iz različitih pouzdanih izvora, procjena u odnosu na druge informacije o toj temi, sagledavanje iste teme iz različitih perspektiva, promišljanje o suprotstavljenim stavovima, uzimanje u obzir mišljenja stručnjaka itd. Shvaćanje kritičkog mišljenja kao bilo koje samostalno formiranje određenog stava ili mišljenja može biti štetno i može dovesti do mnogih netočnih informacija, teorija zavjera ili nepovjerenja u stručnjake. (Buchberger 2023: 16-17) Stoga je upravo postupak traženja i vrednovanja informacija i različitih izvora od iznimne važnosti za razvoj kritičkog mišljenja, što je usko vezano i za pojam medijske pismenosti (jedna od temeljnih kompetencija današnjeg svijeta) iz razloga što kritičko mišljenje omogućuje interpretaciju i shvaćanje medijskih sadržaja. Potrebno je obratiti pozornost na točnost informacija – dezinformacije i zlonamjerne informacije imaju svrhu manipulacije i nanošenja štete pojedincu ili grupi te ih treba naučiti prepoznati. Kako bismo razvijali kritičko mišljenje i izbjegli navedene opasnosti, treba proučiti sve o određenoj informaciji, postavljati pitanja o autoru, usredotočiti se na vrijeme objave te informacije (jesu li to stare ili aktualne vijesti), istražiti što drugi autori imaju za reći na tu temu, uvidjeti je li sam izvor tih informacija uopće pouzdan, nepristran i objektivan te koji je zapravo cilj te informacije (informirati ili obmanjivati). (Buchberger 2023: 56-59)

Nadalje, postavlja se pitanje zašto je kritičko mišljenje tako usko povezano s filozofijom? Odgovor leži u tome da su se filozofi zapravo oduvijek bavili pitanjem kritičkog mišljenja, iako se tada na njega nisu referirali tim izrazom, ali su naglašavali važnost razvijanja mnogih vještina koje danas podrazumijevamo pod pojmom kritičkog mišljenja. Još u antičkoj filozofiji nailazimo na način promišljanja koji se veže uz kritičko mišljenje, točnije kod Sokrata i njegove metode (koju sam već prethodno objasnila u ovom radu). Sokrat se u svojoj metodi koristio opravdanom argumentacijom, sumnjom, načelima logike, dubokim promišljanjem i sl. (Ćurko 2017: 24-25) Sve je to vrlo karakteristično za današnje poimanje kritičkog mišljenja: *„Kolokvijalno se može reći kako je Sokrat tjerao sugovornike da promišljaju o svojim sudovima, stavovima i izjavama, ali svakako bi bilo preciznije reći da se radi o – poticanju na kritičko mišljenje.“* (Ćurko 2017: 26) Antički skeptici su također bili aktivni po pitanju kritičkog mišljenja, budući da su naglašavali važnost sumnje, koja je zapravo i važan dio

kritičkog mišljenja (trebamo prvo posumnjati u nešto da bismo detaljnije istražili i došli do istine). (Ćurko 2017: 28) Početkom 17. stoljeća filozof Francis Bacon se u svojim radovima iznimno koncentrira na teme povezane s kritičkim mišljenjem. Govorio je o tzv. poremećajima učenja, odnosno četiri vrste idola koji prikazuju pogrešna i neispravna mišljenja, predrasude koje nas sprječavaju na putu k spoznaji: idoli plemena predstavljaju naše urođene slabosti kojih moramo postati svjesni (npr. žurimo sa zaključcima, tražimo sličnosti gdje ih očito nema), idoli spilje predstavljaju predrasude koje dobijemo iz kulture i okoline (potječu iz kruga obitelji, obrazovanja, religije, raznih iskustava kada smo još bili djeca) itd. Sve su to opasne zablude koje nas sprječavaju u ispravnom promišljanju. (Ćurko 2017: 39-42) Descartes je svojom *Raspravom o metodi* prikazao metodu koja je karakteristična za kritičko mišljenje - u sve treba sumnjati, krenuti ispočetka, dobro analizirati kako bismo došli do sigurnog znanja, složiti sve to u jednu cjelinu te potom pažljivo provjeriti jesmo li sve ispravno zaključili. (Ćurko 2017: 57-58) Immanuel Kant također je referirao na ono što danas poznajemo kao kritičko mišljenje – naglašavao je važnost promišljanja, samoispitivanja, pozivao je na hrabrost da se koristimo vlastitim razumom i kritički razmišljamo. (Ćurko 2017: 59-61) Bertrand Russell isticao je važnost filozofije za kritičko mišljenje – filozofija nam pomaže otkloniti predrasude i uvjerenja koja sprječavaju kritičko promišljanje. Također je u svojim djelima naglašavao važnost kritike i promišljanja o svemu što nas okružuje. (Ćurko 2017: 64-65) Za današnje shvaćanje kritičkog mišljenja zaslužan je filozof John Dewey, iako ga on naziva reflektivnim mišljenjem. Dewey je naglasio da je jako važno učiti kako misliti te je također, kao i njegovi prethodnici, isticao ulogu koju sumnja ima u procesu promišljanja – ona nas motivira da dublje promislimo o nekoj temi. Cilj je analizirati, proučiti, kritički preispitati, argumentirati neki stav, a ne ga tek tako prihvatiti. (Ćurko 2017: 66-68) Iz svega navedenoga možemo zaključiti da je pojam kritičkog mišljenja kroz svoju povijest usko povezan s filozofijom. Budući da je u današnjem svijetu okarakteriziranom tehnološkim promjenama potreba za kritičkim promišljanjem sve veća, filozofija se čini kao najprikladniji nastavni predmet koji omogućuje razvoj vještine kritičkog mišljenja. (Ćurko 2017: 89-90)

6. FILOZOFIJA ODGOJA

Pitanje odgoja staro je tisućama godina i pojavljuje se kako u svakodnevnom životu, tako i u filozofiji. Kao što je već ranije u ovom radu navedeno, pitanje odgoja javlja se još u antičkoj filozofiji, točnije u Platonovoj *Državi*, u kojoj je on analizirao kako treba obrazovati i odgajati djecu. Danas se pitanje odgoja proteže kroz mnoge znanstvene discipline poput psihologije i pedagogije, no također i kroz filozofiju odgoja. Ova se filozofska disciplina bavi sljedećim pitanjima:

„U filozofiji odgoja, dakle, s jedne strane možemo pratiti povijesni razvoj same discipline, dok s druge možemo raspravljati o mnogo konkretnijim pitanjima, poput - što je uopće odgoj, kako ga treba shvatiti, tko su glavni akteri odgoja, kako se čovjek može i treba odgajati, koje su svrhe, ciljevi i metode odgoja i dr.“ (Golubović 2010: 611)

Proces odgoja važan je za razvoj čovjekove osobnosti, budući da se ona formira već od najranijih dana našeg djetinjstva. Stoga je važno proučavati filozofiju odgoja kako bismo uspješno primijenili metode o kojima ona govori. Odgoj je usko vezan uz obrazovanje te uključuje nezaobilazne komponente poput učitelja (odgajatelja), učenika (odgajanika) te konačno i državu, odnosno ministarstvo koje je zaslužno za organizaciju obrazovnog sustava. U današnje vrijeme možemo primijetiti da je odgojna komponenta u školama poprilično zapostavljena, a istovremeno se stavlja preveliki fokus na obrazovnu komponentu, odnosno na intelektualni razvoj osobe. Postavlja se pitanje treba li škola uopće odgajati ili se ta komponenta prepušta isključivo roditeljima? (Golubović 2010: 612) U daljnjem tekstu vidjet ćemo da odgovor na ovo pitanje nije jednostavan niti jednoznačan. Čak i sama definicija odgoja je vrlo kompleksna, s obzirom da se odgoju može pristupiti iz perspektive odgoja kao procesa ili odgoja kao krajnjeg rezultata. Također, različite znanosti nude i različite definicije odgoja, no u tekstu ću analizirati odgoj iz pozicije filozofije odgoja. Ona, dakle, propituje samu bit odgoja, nudi teorije o odgojnim aktivnostima, samom procesu kao i rezultatima odgoja, objašnjava čemu treba težiti prilikom odgajanja, koje metode treba koristiti i kojim se principima pritom trebamo voditi. U suprotnosti s urođenim sposobnostima, filozofija odgoja koncentrirana je na sposobnosti koje su stečene, odnosno, koje treba razviti i koje služe izgradnji osobnosti i karaktera. Također se bavi i vrlinama, o kojima je bilo riječ još od antičkog doba, točnije kod Platona i Aristotela. (Golubović 2010: 613-614)

Svakako je važno razlikovati tradicionalni i suvremeni odgoj. Tradicionalni odgoj karakterizira neupitnost autoriteta koji funkcionira po principu „*slušaj-pamti-ponovi*“, orijentiran je održavanju stvarnosti kakva jest te ostavlja učenika u pasivnom položaju koji je ovdje samo da upija znanje. S druge strane, suvremeni odgoj je usmjeren prema budućnosti, gubi se naglasak na pamćenju pretjeranog broja pukih činjenica (iz razloga što smo u današnje vrijeme svakodnevno bombardirani novim informacijama i shvaćanjima), već se podržava sposobnost istraživanja i stvaralaštva. Najznačajnije za suvremeni tip odgoja jest naglasak na razvoj kritičkog mišljenja, koje pobija neupitnost autoriteta (no kao što sam navela u prošlom odjeljku ovog rada, kritičko mišljenje ne pobija cjelokupno povjerenje u autoritete, već ono više nije neupitno i nedvojbeno kao što je bilo u prošlosti). Stoga učitelj više nije jedini izvor znanja te na taj način učenik preuzima aktivnu ulogu u procesu učenja, samostalno istražuje i otkriva je li ono što učitelj govori istina i je li ono do čega je došao uistinu znanje. Ono što je ovdje od presudne važnosti je upravo uporaba različitih metoda koje vode do stjecanja znanja, a ne samo autoritet učitelja. (Golubović 2010: 617-618)

Dakle, odnos učitelja i učenika jedna je od najvažnijih komponenata odgoja i obrazovanja iz razloga što upravo o tom odnosu ovisi učinkovitost procesa učenja. U današnje vrijeme govorimo o učitelju kao suradniku u nastavi, a ne kao o već spomenutom neupitnom autoritetu. Učitelj kao suradnik u nastavi potiče učenike na aktivno i samostalno stjecanje znanja, što se može povezati sa Sokratovim i Platonovim shvaćanjem istine, odnosno da je istina oduvijek u nama, samo ju treba pravilno „*izvući*“ na površinu. Pritom je ključan faktor motiviranje učenika, usmjeravanje k aktivnoj potrazi za istinom i poticanje na samostalno istraživanje. Također, danas imamo mnoge mogućnosti stjecanja znanja izvan autoriteta učitelja i škola, kao primjerice knjižnice, mediji i internet. (Golubović 2010: 618-619)

Nadalje, kao što sam ranije već spomenula, postoje dvije komponente obrazovanja, odgojna i intelektualna te tako razlikujemo i intelektualnu i moralnu vrstu odgoja. Postavlja se pitanje predstavljaju li one jednu neodvojivu cjelinu ili ih treba promatrati svaku za sebe? Također, može li znanje biti garancija ispravnom djelovanju? Već u antičkoj filozofiji možemo vidjeti suprotstavljena stajališta. Sokrat je tvrdio da su ove komponente neodvojive te da će znanje u svakom slučaju dovesti do ispravnog djelovanja, no Aristotel je s druge strane smatrao da znanje nije dovoljno te je uz njega potrebna i volja za ispravnim djelovanjem koju je potrebno moralno odgojiti. (Golubović 2010: 619-620) Primjerice, pojedinac može znati da udarac u glavu fizički boli drugu osobu, no hoće li to znanje biti dovoljno da pojedinac nikada u svom životu nikoga ne udari? Smatram da za razvoj čovjekove osobnosti nije potrebno samo znanje,

budući da se ono može koristiti i na loše načine i nikako ne uvjetuje moralnost osobe, već se treba staviti naglasak upravo na moralnu komponentu, koja može poput kompasa navoditi znanje u smjeru ispravnog, moralnog djelovanja.

Udaljivši se od antičke filozofije prema modernijem dobu nailazimo na autora koji je također dao veliki doprinos filozofiji odgoja – filozofa i pedagoga Jean-Jacquesa Rousseaua. On je živio i djelovao u doba prosvjetiteljstva te se također, kao i Platon, bavio filozofijom politike i filozofijom odgoja. Njegovo najznačajnije djelo koje govori o odgoju nosi naslov *Emil ili o odgoju*. (Golubović 2018: 152) Rousseau ističe da je čovjek po prirodi dobar te da tu dobrotu treba očuvati: „*Stalo mu je do zaštite izvorne i neiskvarene djetetove prirode te je nastojao upozoriti na opasnosti koje joj prijete, ali i spriječiti štetne utjecaje društva na nju.*“ (Golubović 2018: 153) Rousseau djeluje u doba prosvjetiteljstva koje je karakterizirano intenzivnim napretkom znanosti i umjetnosti. No, upravo na to Rousseau upozorava – prema njemu, razvoj znanosti djelovao je suprotno od očekivanoga, odnosno imao je negativan utjecaj na ljudsku dobrotu i moral: „*Umjesto da postanu bolji i da im znanost i umjetnost pomognu u usavršavanju čovječstva, one su na njih djelovale najčešće tako da su u velikoj mjeri postali zli, manipulativni, podložni lošim utjecajima, moralno korumpirani i sl.*“ (Rousseau prema Golubović 2018: 153) On ističe da djeca trebaju učiti iz iskustva i svega što ih okružuje, a poseban naglasak stavlja na moralni aspekt odgoja (za razliku od prosvjetiteljskih stajališta tog razdoblja koji su naglasak stavljali na racionalnost i inteligenciju, tj. intelektualni aspekt odgoja). Nadalje, tvrdi da je iznimno važno imati obzira prema osjećajima i interesima djeteta koje se odgaja i poštediti ga vanjskih negativnih utjecaja. Moralna komponenta je bitna iz razloga što korištenje znanosti i umjetnosti s negativnim namjerama vodi do moralnog pada pojedinca. Stoga je potrebno, ističe Rousseau, koncentrirati se na očuvanje ljudske prirode i dobrote kroz odgoj i obrazovanje. Prema njemu, to nije nimalo lak zadatak budući da se događaju velike promjene u našoj civilizaciji i da su mala djeca jako podložna negativnim utjecajima njihove okoline. Predlaže rješenje tog problema – odgoj djece u izolaciji. Dakle, Rousseau je fokusiran na sprječavanje štete koja nastaje kada je dijete okruženo društvom, tehnologijom i sl. (Golubović 2018: 154-155) Stoga se njegov pristup može nazvati „negativna edukacija“, jer umjesto da objašnjava što bi prilikom odgoja i obrazovanja trebalo poduzeti, on ukazuje na ono što bi trebalo izbjeći – potrebno je, dakle, eliminirati štetan utjecaj društva jer upravo iz društva „upijamo“ razne predrasude i nametnuta mišljenja koja sprječavaju razvoj. (Golubović 2013: 26-27)

U djelu *Emil ili o odgoju* predstavlja kako bi to trebalo izgledati; Emil je njegov imaginarni učenik te ga je odlučio odgajati u izolaciji – na selu. Ističe važnost aktivnosti kod učenika; kroz

iskustvo otkrivanja učenik samostalno uči, dolazi do znanja ili rješenja nekog problema. Naglasak je na učenikovoj slobodi i samostalnom istraživanju. Ovo se može povezati i sa suvremenim odlukama koje se tiču poučavanja – učenik je u aktivnom položaju u nastavi, a ne pasivnom, uz pomoć učitelja sam dolazi do znanja: „*Rousseau je bio protiv formalnih predavanja i izlaganja teorija te je smatrao da učenik najbolje uči kada se učenje temelji na primjerima, iskustvu i praksi.*“ (Golubović 2018: 155) Drugim riječima, znanje nije krajnja svrha, već ga je potrebno usvojiti kako bismo ga potom mogli primjenjivati u praksi te stoga Rousseau ističe da se prvenstveno treba fokusirati na *znanje kako* (za razliku od *znanja da*) – u svakodnevnom životu nam znanje kako nešto učiniti/postići može biti uvelike korisnije od čisto teorijskog znanja. Iskustvo i praksa važni su i za razvoj moralnog aspekta osobnosti; dobra osoba možemo biti upravo ako djelujemo dobro/ispravno. (Golubović 2013: 28) Ovaj stav Rousseau objašnjava na temelju sljedećeg primjera: nalazimo se u situaciji u kojoj djetetu trebamo objasniti da je laganje loše. Pred nama je nekoliko različitih mogućnosti. Možemo ga kazniti, ali to baš neće biti uspješno. Možemo se također i koristiti razumom pa tako objasniti da **JE** laganje nešto što nikako nije dobro, ali i ova mogućnost može rezultirati neuspjehom. Rousseau nudi i treću mogućnost – možemo se osvrnuti na sve moguće štetne posljedice do kojih laganje može dovesti – primjerice, izgubit će povjerenje drugih ljudi, oni neće biti sigurni mogu li mu vjerovati, a možda će i u budućnosti kada zaista bude govorio istinu misliti da opet laže. Na ovaj način dijete može zaista razumjeti zašto je laganje loše. Naglasak je na tome da moralni razvoj ide u smjeru formiranja dobre, moralne osobe, a ne one koja na određeni način postupa samo zato što tako kaže neko pravilo ili zato da bi izbjegla kaznu. (Golubović 2013: 28-29) Drugim riječima, ljudsko djelovanje treba biti orijentirano prema dobru, koje se shvaća kao krajnji cilj razvoja čovjekove osobnosti te se stoga i sam proces odgoja treba koncentrirati na postizanje dobrog. No ne smijemo izostaviti intelektualni odgoj jer bez njega moralni odgoj ne bi niti bio moguć; trebamo prvo poznavati dobro da bismo sukladno tome mogli djelovati. To ne bi trebao biti tako težak zadatak budući da nam je dobrota urođena, odnosno djeca su po svojoj prirodi dobronamjerna i iskrena te je uloga odgajatelja da tu dobrotu očuvaju i dalje ju razvijaju. (Golubović 2013: 32)

7. SUVREMENA FILOZOFIJA

Nakon što sam, počevši još od antičkog doba i poznatih antičkih filozofa, objasnila utjecaj filozofije na razvoj čovjekove osobnosti, navodeći mnoge sposobnosti i vještine koje je moguće razvijati upravo uz pomoć filozofije, sada ću se osvrnuti na suvremenije autore i rasprave koje smatram značajnima za ovu temu i koji otvaraju mogućnost za daljnje promišljanje. Nadovezat ću se na raspravu o filozofiji odgoja koju sam započela u prošlom poglavlju, u kojem sam navela najznačajnije autore koji su se kroz povijest bavili ovom temom, no sada ću predstaviti misao autora koji je donio najveći doprinos toj raspravi u suvremeno doba. Zatim ću ukazati na problem modernog doba do kojeg je došlo zbog pogrešnog shvaćanja pojma kritičkog mišljenja jer smatram da je prvenstveno nužno pravilno razumjeti navedeni pojam kako bismo ga nadalje mogli aktivno razvijati (značaj vještine kritičkog mišljenja već sam objasnila prethodno u ovom radu) te stoga treba osvijestiti probleme koji iz takvog shvaćanja proizlaze. Nakon toga ću se osvrnuti na današnji položaj filozofije kao nastavnog predmeta u odgojno-obrazovnom sustavu i navesti načine na koje se njezin položaj može popraviti i kako bi ona uopće trebala izgledati da bi bila u skladu sa svojom prirodom i da bi učenici iz nje mogli „izvući“ sve moguće dobrobiti koje ona nudi. Naposljetku ću objasniti suvremenu praksu koja najbolje dočarava primjenu filozofije u svakodnevnom životu i uz pomoć koje možemo iznimno poboljšati kvalitetu življenja, a odnosi se na pojam filozofskog savjetovanja.

7.1. Suvremena filozofija odgoja

Pitanje odgoja proteže se, kao što sam do sada u ovom radu objasnila, još od doba antike, ali igra veliku ulogu i u suvremenim raspravama. Govoreći o suvremenoj filozofiji odgoja svakako je važno spomenuti jednog od najznačajnijih filozofa u ovom području, filozofa Johna Deweyja (1859. – 1952.) te istaknuti da su njegove ideje uvelike primjenjive u odgoju i obrazovanju u današnje vrijeme. (Golubović 2018: 156) Njegovo djelo koje je od velike važnosti za raspravu o filozofiji odgoja nosi naslov „*Odgoj i demokracija*“:

„U njemu se Dewey posvetio onim temama koje su najuže vezane za promišljanja odgoja kao čovjekove temeljne potrebe, poput: obrazovanja kao životne potrebe, vezi između odgoja i društva, načinima i ciljevima odgoja, odgojnim metodama, odgojnim vrijednostima, razlici između konzervativnog i progresivnog obrazovanja, itd. Odgojne vrijednosti, smatra on, ionako procjenjuje intelekt te se čini da nema napetosti između intelektualnih i moralnih sklonosti u čovjeku. Dakle, njegov je stav da nema potrebe posebno izdvajati niti intelektualnu niti moralnu

komponentu u čovjeku budući da one uvijek dolaze zajedno.“ (Dewey prema Golubović 2010: 620-621)

Dakle, on smatra da intelektualna i moralna komponenta čine jedinstvenu cjelinu te su međusobno isprepleteni na način da ukoliko osoba nešto zaista razumije i zna to procijeniti, onda će ona na temelju toga i djelovati. Pritom ističe da je odgoj proces koji traje cijeli život, a cilj tog procesa je potpuno ostvarena, razvijena osoba. Stoga tvrdi da se čovjeka u prvom planu treba odgajati da postane osoba, a nakon toga dolaze na red ostali čovjekovi identiteti poput primjerice pripadnika određenoj državi. (Golubović 2010: 620-621)

Dewey je do svojih zaključaka došao promišljajući o problemima školstva u njegovo doba i mogućim rješenjima istih. Inspiracija su mu bili Platon i Rousseau, čije je ideje približio suvremenom dobu. Priznaje i cijeni njihov veliki doprinos raspravi o odgoju, ali i prepoznaje neka ograničenja u njihovim teorijama. Stoga je nastojao pronaći „zlatnu sredinu“ između Platonovog naglaska na društvenu dimenziju čovjeka (čovjek je biće zajednice, odgoj treba stvoriti dobrog građanina, člana zajednice) i individualizma kakvog je zagovarao Rousseau (naglasak je na odgoju pojedinca, očuvanje njegove prirode). (Golubović 2018: 156-157)

Nadalje, Dewey, želeći dodatno naglasiti važnost odgoja, tvrdi da su odgoj i obrazovanje temeljna životna potreba te da bi školski sustav trebao biti pragmatičan, odnosno da bi djeca trebala učiti upravo ono što bi im koristilo u životnim situacijama i rješavanju problema:

„U tom kontekstu, Dewey zastupa epistemološki instrumentalizam prema kojem spoznaja treba služiti kao instrument koji će učenike dovesti do uspješnog i učinkovitog djelovanja. Oni trebaju vidjeti da ono što uče ima veze s njihovim iskustvom i životom, unutar i izvan škole. To se može postići kada se učenike suočava s konkretnim, životnim i njima bliskim problemima koji se detaljno analiziraju i pokušavaju sagledati iz svih mogućih kutova.“ (Golubović 2018: 157-158)

Naglašava da je prilikom procesa odgoja važno uzeti u obzir i urođene sposobnosti koje dijete posjeduje, odnosno dijelove njegova karaktera, kao i potencijalne poteškoće s kojima se muči te ga u skladu s navedenim i odgajati. Ovdje se skriva još jedan problem kojeg je Dewey uočio – djeca se, dakle, razlikuju prema svojim sposobnostima, mogućnostima, interesima, a u vrtićima i školama svi uče na isti način, koristeći se istim metodama/vježbama. Stoga je važno, navodi Dewey, da se stvori nastavno okruženje koje će djelovati poticajno i u najvećoj mjeri

osigurati djetetov razvoj u skladu sa njegovim sposobnostima i interesima. (Subotić i Golubović 2022: 19-21)

Također se zalaže za pristup učenju kroz problemske situacije, pozivajući se na iskustvo, koje je prema njemu najvažnije. Kao društvo, ali i svatko sam za sebe, konstantno se oslanjamo na iskustvo. Naglašava i važnost poučavanja kroz primjere. Ovakav oblik poučavanja smatra najučinkovitijim jer je kao takvo povezano sa stvarnim situacijama u kojima se svakodnevno nalazimo i koje trebamo znati riješiti. Na taj način učenici imaju aktivnu ulogu u nastavi unutar odgojno-obrazovnog procesa, što možemo povezati s današnjim načinom poučavanja. Učenici su, dakle, aktivni u pronalasku rješenja i analiziranju problema i argumentirano raspravljaju. Problemska situacija treba pravilnu formulaciju te nakon toga učenike kao aktivne sudionike koji pronalaze različita rješenja i evaluiraju svako od njih te kroz različite perspektive pokušavaju pronaći najbolje rješenje, za koje potom treba zaključiti funkcionira li zaista i u stvarnoj situaciji. Tako će i u svojim životima biti u mogućnosti uspješno riješiti situacije u koje ih život dovede. (Golubović 2018: 158)

Dewey ističe da nisu bitne samo teorijske informacije, već znanje uvijek treba biti spojeno s iskustvom: „*Teorija, prema Deweyju, treba uvijek biti u službi prakse, odnosno života, jer spoznaja i znanje služe za preuzimanje kontrole nad situacijom u kojoj se učenik/čovjek nađe i za pronalaženje praktičnih, sa životnim iskustvom povezanih rješenja.*“ (Golubović 2018: 158-159) Naglašava i da je dolazak do istine proces koji se odvija postupno te stoga govori o školama laboratorijima u kojima su učenici istraživači (znanstvenici) te bi ondje također trebali izrađivati stvari, baviti se vrtom, učiti kuhati i slično. Uzevši sve u obzir, može se zaključiti da Deweyjeva teorija odgovara pojmu cjeloživotnog učenja. (Golubović 2018: 159) Dewey ne umanjuje vrijednost teorijskog znanja, već kritizira puko učenje informacija napamet, bez da se o njima kritički promišlja. Dakle, činjenice su nam potrebne i važno je zapamtiti informacije, ali je još važnije o njima detaljno promišljati, umjesto da ih se automatski prihvati. Drugim riječima, ne radi se o tome da se nekome treba reći što da misli, već kako da to čini. (Ćurko 2017: 71-72) Dewey je također uzeo u obzir i društveni aspekt odgoja, odnosno odgoj služi kako bismo se uspješno integrirali u zajednicu, razumjeli društvene norme, kao i spoznali našu ulogu u toj zajednici. Društvo i promjene u društvu očituju se i u školskim sustavima. Dewey je živio prije sto godina, odnosno u doba velikih društvenih promjena i ogromnog industrijskog napretka – sukladno tim promjenama treba se mijenjati i školski sustav na način da bude u korak s vremenom. (Subotić i Golubović 2022: 22) Nažalost, unatoč svim novim zapažanjima i shvaćanjima u području filozofije odgoja do kojih se došlo kroz proteklo stoljeće, situacija u

školskom sustavu ni u današnje vrijeme nije idealna – koncentrirani su na zapamćivanje što većeg broja informacija, a ne na razvoj mišljenja (iako se posljednjih nekoliko godina situacija popravlja te se više pažnje pridaje upravo razvoju kritičkog mišljenja). Važno je odabrati pravilne metode koje bi potaknule učenike da procesu učenja pristupaju s razumijevanjem i tako formiraju svoj vlastiti stav. Ukoliko se, dakle, ono što se uči poveže sa svakodnevnim situacijama uz naglasak na metodu rješavanja problema, doći će se do veće znatiželje kod učenika te će biti motiviraniji za daljnji rad. Kratkotrajno pamćenje informacija ne omogućuje da se one povežu i razumiju na dubljoj razini te je zbog toga iznimno važna uloga iskustva i stvarnih situacija prilikom procesa učenja. (Ćurko 2017: 76-79)

7.2. Kultura neznanja i povjerenje u epistemičke autoritete

U ovom radu sam već objasnila pojam kritičkog mišljenja, što sve obuhvaća i kako se razvija. Iako je kritičko mišljenje sposobnost koja je poželjna i iznimno važna u današnjem svijetu, kao što sam već i u radu navela, ona ne bi trebala isključiti sav doprinos koji imaju znanost i stručnjaci. Javlja se problem pogrešnog shvaćanja kritičkog mišljenja, koje potom može dovesti u pitanje povjerenje u epistemičke autoritete. Naime, problematično je shvaćati kritičko mišljenje isključivo kao epistemičku autonomiju koja poziva na nepovjerenje prema stručnjacima. Ove stavove pobliže objašnjava Snježana Prijić-Samaržija u svom radu „*Isključuje li kritičko mišljenje povjerenje u epistemičke autoritete?*“ (2020.) te uspješno pokazuje da sposobnost kritičkog mišljenja nikako ne bi smjela isključiti povjerenje u stručnjake.

U prošlom sam odlomku objasnila ulogu filozofa Johna Deweyja u filozofiji odgoja, no on je značajan i za shvaćanje pojma kritičkog mišljenja: „*Definira ga kao aktivno, ustrajno i pažljivo razmatranje nekog vjerovanja ili pretpostavljene forme znanja u kontekstu raspoložive dokazne građe u prilog vjerovanju, ali i onoga što iz vjerovanja slijedi, tj. daljnjih zaključaka koji se iz njega mogu izvesti.*“ (Prijić-Samaržija 2020: 8) Također, prema Deweyju, kritičko mišljenje nije samo puko prihvaćanje ideja koje se čine kao odgovor ili npr. automatsko neprihvatanje neke ideje u trenutku kada se pojavi sumnja, niti je to bilo kakva vrsta kritike koja dolazi od političkih ili religioznih ideologija. (Prijić-Samaržija 2020: 8)

Prijić-Samaržija ističe da je kritičko mišljenje važno te da predstavlja epistemičku/intelektualnu vrlinu. Objašnjava ovaj stav ukazujući na to da nije preporučljivo bez kritičkog promišljanja puko slijediti stavove epistemičkih autoriteta kao ni oslanjanje isključivo na vlastito mišljenje bez uzimanja u obzir stavova stručnjaka. Upravo je to uloga kritičkog mišljenja – povezati stavove stručnjaka s vlastitim promišljanjem. (Prijić-Samaržija 2020: 11)

Gdje se uopće pojavio problem s kritičkim mišljenjem i nepovjerenjem u stručnjake? Naime, tradicionalna epistemologija pretpostavlja takozvanog *idealnog spoznavatelja*, koji ima beskonačne kognitivne sposobnosti i čije kritičko promišljanje svaki put dovede do istine. (Prijić-Samaržija 2020: 12) No, ovo stajalište u sebi nosi bezbroj problema, s obzirom na to da se nikada ne nalazimo u takvim idealnim situacijama – spoznavatelji imaju određena kognitivna ili socijalna ograničenja, nemaju potreban stupanj zrelosti, često su uvjetovani raznim stereotipima i predrasudama koji utječu na formiranje vjerovanja. U svim takvim slučajevima bi moglo biti tako da je povjerenje u epistemičke autoritete zapravo i odgovornije nego puko pouzdanje u vlastito mišljenje. Također se jedan problem javlja i u postmodernističkoj teoriji epistemologije prema kojoj objektivna istina uopće ni ne postoji, što vodi k zaključku da nije smisleno vjerovati stručnjacima te da su oni samo privilegirana elita na moćnom položaju. Nadalje, kada pogledamo kroz povijest filozofije, vidimo da su i mnogi poznati i cijenjeni filozofi (Platon, Descartes, Kant, Locke) isticali ideal oslanjanja na vlastiti intelekt i istraživanje. Smatrali su da tuđa svjedočanstva ne mogu biti pouzdana kao vlastita, iz nekoliko razloga: drugi nas mogu lagati, varati, mogu imati neke skrivene interese ili manipulirati nama. Sve su to neki od razloga koji bi nas mogli navesti na mišljenje da zaista treba odustati od povjerenja u stručnjake. Uz navedene, postoji još razloga koji idu u prilog tome. U suvremenim raspravama, često se čuje da stručnjaci također nisu objektivni i da su poput svih drugih podložni raznim preduvjerenjima i stereotipima te se dovode u pitanje i njihove intelektualne sposobnosti. (Prijić-Samaržija 2020: 13-14) Također postoji i razlog koji se može objasniti pojmom „*mudrosti mnoštva*“, odnosno: „*stavu da će mnoštvo ljudi s različitim stavovima, od kojih mnogi i ne trebaju biti stručnjaci, generirati veću epistemičku kvalitetu nego stav izoliranih pojedinaca ili stručnjaka.*“ (Prijić-Samaržija 2020: 15) Na takvom stavu se temelji i cijeli sustav demokracije. No unatoč argumentima, treba se složiti da stručnjaci ipak jesu bolji u dolasku do istine, evaluaciji vjerovanja, identificiranju netočnih vjerovanja, rješavanju problema. Oni su za to obučeni, educirali su se kako u teorijskom znanju, tako i u primjeni tog znanja te su stekli veliko iskustvo u određenom području, u kojem su zasigurno bolji od onih koji takvu edukaciju nisu ni prošli. Kada se pogleda u stvarni život, zaključuje se da u velikom

broju situacija ovisimo upravo o tuđim svjedočanstvima i da mnoga znanja i vjerovanja imamo upravo zbog drugih ljudi. Nadalje, iako treba priznati i da među stručnjacima postoje određena preduvjerenja i predrasude, oni su također i sposobni prepoznati ih, zahvaljujući njihovoj edukaciji, te ih u konačnici pokušati zaobići. Prema tome, možemo zaključiti da nema legitimnog razloga za nepovjerenje u stručnjake. (Prijić-Samaržija 2020: 16-17)

Dakle, kritičko mišljenje trebalo bi biti spoj epistemičke autonomije i povjerenja u stručnjake:

„Kritičko mišljenje uključuje epistemičku autonomiju u smislu u kojem ona referira i na samostalno savjesno i pažljivo razmatranje pitanja, reflektiranje o problemu koje može i ponekad treba rezultirati i epistemičkom odlukom o povjerenju prema onima za koje je procijenjeno da znaju više i bolje od nas samih. Povjerenje u epistemičke autoritete ili stručnjake također je dio kritičkog mišljenja, ali i prakticiranja epistemičke autonomije.“ (Prijić-Samaržija 2020: 19)

Stoga, ukoliko smo svjesni da o nekoj temi znamo manje od stručnjaka koji se njome profesionalno bave, ne bismo trebali isključiti njih kao epistemičke autoritete, isto kao što je važno razvijati sposobnost kritičkog promišljanja kako bismo ipak određene stavove mogli pažljivo evaluirati i uočiti potencijalne nelogičnosti/pogreške. Shodno tome, važno je ispravno shvaćanje kritičkog mišljenja ili epistemičke autonomije kao „*zahtjev za povećanom osjetljivošću na epistemičku kvalitetu konačnih vjerovanja, a ne kao puko oslanjanje na vlastite intelektualne snage*“. (Prijić-Samaržija 2020: 21)

Kao što sam do sada prikazala, rasprave o kritičkom mišljenju su neke ljude odvele u ekstreme, koje posljedično rezultiraju takozvanom „*kulturom neznanja*“, u kojoj se kritizira stručnost i mišljenje epistemičkih autoriteta. (Prijić-Samaržija 2020: 5) Ovaj pojam je suvremeni fenomen, kojeg Snježana Prijić-Samaržija objašnjava na sljedeći način:

„Kada govorim o kulturi neznanja, mislim poglavito na učestale prakse samouvjerenog samostalnog formiranja vjerovanja i donošenja sudova o pitanjima o kojima se ne posjeduje relevantno znanje. Neznanje označava stanje u kojima se spoznavatelji oslanjaju na stereotipe i predrasude, zanemaruju i obezvrjeđuju racionalno i odgovorno istraživanje i promišljanje uz potpuno nerazumijevanje važnosti odgovarajuće dokazne građe prilikom formiranja vjerovanja ili donošenja odluka.“ (Prijić-Samaržija 2020: 22)

U kulturi neznanja radi se o tome da svatko posjeduje neku svoju istinu koja je dostupna samo pojedincima. Posljedično tome, u današnje vrijeme možemo vidjeti različite pseudoznanosti, aktivnosti usmjerene protiv cijepljenja, negaciju klimatskih promjena, različite neutemeljene

teorije zavjere, kritiziranje znanja iz knjige, skepticizam prema znanosti zbog političkih ili religioznih ideologija, a sve unatoč tome što su upravo znanosti unaprijedile ovaj svijet te s tim i naše živote. Stoga:

„Epistemička vrlina kritičkog mišljenja zahtijeva samostalnost ili autonomiju kao nužan uvjet za procjenu toga postižu li se epistemički najbolji rezultati samostalnim istraživanjem ili povjerenjem u epistemičke autoritete. Bit oslanjanja na vlastite epistemičke snage jest u tome, a ne u legitimiranju egoističkog preferiranja vlastitih stavova, samo zato što su vlastiti, pred svim ostalima.“ (Prijić-Samaržija 2020: 23)

Smatram da nam filozofija može donijeti puno prednosti kada se govori o razumijevanju kritičkog mišljenja, kao i kod samog razvoja takve vrste mišljenja. Danas smo neprestano okruženi različitim stavovima, ideologijama, mišljenjima i sl. gdje god se okrenuli i koji god medij koristili. Stoga je važno trenirati tu vještinu kako bismo uspjeli donijeti ispravne odluke i zauzeti ispravne stavove.

7.3. Nastava filozofije u suvremeno doba

Današnji moderni svijet okarakteriziran je instrumentalnim racionalnim djelovanjem, koje se u počecima očitovalo u ljudskom odnosu prema prirodi, a u konačnici i u svim međuljudskim odnosima. Djelovanje je usmjereno isključivo prema uspjehu, a kao takvo „*potisnulo je i uvelike ugrozilo komunikacijsko djelovanje među ljudima ili interakciju upućenu na sporazumijevanje i dogovor*“. (Raunić 2023: 45) Takva situacija zahvaća i područje obrazovanja koje se shvaća kao instrument za dolazak do željenih učinaka i ishoda. Ovaj pristup nastao je zbog industrijalizacije i masovnog školstva, ponajprije u strukovnim školama u Americi, od kuda se proširio na cijeli sustav obrazovanja. Proces nastave svodi se na precizne i mjerljive ishode. To posebno pogađa nastavu filozofije, koja ima određene posebnosti koje se ovakvim pristupom ne mogu ostvariti. Drugim riječima, takav pristup ne može zahvatiti komunikacijsku prirodu filozofije. (Raunić 2023: 45-46) Njezina priroda je takva da zahtijeva dijalog i zajedničko promišljanje: „*Filozofski pristupiti nastavi filozofije znači refleksivno poštivati njezinu komunikacijsku i narativnu strukturu*.“ (Raunić 2023: 48) Još i u antičkom dobu možemo pronaći takva stajališta, primjerice, Aristotel je ukazivao na značaj praktične filozofije i važnost međuljudskih odnosa. Komunikacija je u centru cjelokupnog nastavnog procesa u filozofiji, budući da nastava filozofije i sama jest vrsta komunikacije koja pomaže

kod strukturiranja mišljenja, razvoja samosvijesti, rasuđivanja te samostalnog dolaska do spoznaje. Zbog svih tih razloga se nikako ne smije zanemariti sama narav nastave filozofije. (Raunić 2023: 48-50) Upravo je komunikacija između učitelja i učenika, ali i učenika s ostalim učenicima, ključna za stvaranje poticajnog okruženja u nastavi. Interakcija predstavlja iznimno važan segment nastave, a naglasak se stavlja na sudjelovanju učenika u argumentiranim raspravama. Učitelj samo potiče i vodi raspravu te im na taj način pomaže da dođu do stava ili rješenja. Učenike se također treba ohrabrivati kako bi češće postavljali pitanja jer upravo njihova pitanja čine srž komunikacije i samog smisla filozofije (Sokratova metoda je formirana u obliku dijaloga, Platon je također pisao u obliku dijaloga – iz čega vidimo da je dijalog zaista ključan za filozofiju i filozofsku misao još od samih početaka). Dijalog predstavlja idealnu priliku za iznošenje mišljenja, a kao takav služi i za razvijanje kritičkog mišljenja. Nadalje, uz pomoć komunikacije dolazi se do novih ideja, učinkovitih objašnjenja i rješenja problema, a sama nastava predstavlja poticajno i dinamično okruženje, interesantna je i zanimljiva. (Golubović i Angelovski 2017: 74-76) Postoji, dakle, mnogo razloga koji potvrđuju da je komunikacija iznimno važna za nastavu filozofije:

„Komunikacija u kojoj prevladava rasprava o filozofskim problemima omogućuje uključivanje svih sudionika (učenika) u nastavni proces, odnosno, participiranje svih; promiče slobodu izražavanja, jednakost i toleranciju, zatim potiče visoku razinu ravnopravnosti, aktivno sudjelovanje, jamči motiviranost za preispitivanje i sagledavanje različitih aspekata nekog filozofskog problema i traženje primjerenih rješenja.“ (Golubović i Angelovski 2017: 76)

Nastavu filozofije treba također prilagoditi suvremenom društvu stalnih promjena i obratiti pozornost na razne vrste medija i tehnologije koji nam stoje na raspolaganju te ih prilagoditi uzrastu učenika i potrebama sadržaja koji se obrađuje (moguće je koristiti se, primjerice, PowerPoint prezentacijama, videozapisima, kvizovima i raznim digitalnim alatima poput Socrativea i Kahoota). (Golubović i Angelovski 2017: 78-81)

Kod obrazovanja je važno znati pravila i razviti vještine, ali treba poznavati i cijeli kontekst, odnosno znati zašto i kada se nešto treba napraviti. Dakle, nije važno samo naučiti načela, već je važno s razumijevanjem odlučiti u kojoj određenoj situaciji se takvo načelo može i treba primijeniti. Međutim, iznimno je teško uspješno provesti takve ciljeve pristupom koji je unificiran i orijentiran isključivo uspjehu. Nastava filozofije ne bi smjela biti samo puko ostvarivanje unaprijed određenih ishoda, budući da se isti model ne može primijeniti na svaki predmet na isti način; svaki predmet ima svoje posebnosti. Nastava filozofije nije sastavljena

samo od mjerljivih ishoda i demonstracijskih vještina, već ovisi o kontekstu, apstraktna je i često se odnosi na postignuća koja ne možemo tako lako mjeriti. Ciljevi nastave filozofije se ipak trebaju formulirati u specifične ishode, ali je pritom iznimno važno i ponuditi široko područje koje pruža priliku za smislen filozofski rad koji je u skladu s naravi filozofije, odnosno za razvijanje reflektivnog mišljenja, samosvijesti, kritičkog mišljenja. Upravo postavljanje ciljeva ima važnu ulogu u kvaliteti nastave te ih je moguće objasniti kroz tri postignuća. Prvo od njih naziva se kultiviranje uma, a odnosi se na razvoj racionalnog prosuđivanja, reflektivnog mišljenja, logičkog mišljenja utemeljenog na argumentaciji, kritičkog mišljenja, mišljenja da um treba voditi naš život i da trebamo djelovati na temelju ispravnih razloga. Drugo postignuće odnosi se na njegovanje humaniteta, točnije na praktični dio koji uključuje razboritost u odlučivanju i djelovanju te moralni razvoj pojedinca. Drugim riječima, to predstavlja dio u kojem smo sposobni teorijsko znanje o načelima primijeniti u konkretnom slučaju u životu. Moralni razvoj pojedinca posebno je važan cilj nastave filozofije i očituje se kroz odnos pojedinca prema samome sebi (samopoštovanje, razumijevanje sebe, poznavanje vlastitog identiteta), odnos pojedinca prema drugima (poštovanje prema drugima, solidarnost, tolerancija, pravednost) i odnos pojedinca prema prirodi (razvijanje ekološke svijesti). (Raunić 2023: 51-56) Posljednje postignuće odnosi se na kreativnu narativnu imaginaciju. Ta sposobnost uključuje inovativno mišljenje i izlazi „izvan okvira“ uobičajenog načina razmišljanja: „*Konceptualno smještena između znanosti i umjetnosti, filozofija potiče kreativno i imaginativno mišljenje koje iskušava granice mogućeg uz istodobno uvažavanje realiteta.*“ (Raunić 2023: 56) U ovom radu sam prethodno pobliže opisala samu važnost kreativnosti i imaginacije u današnjem modernom svijetu.

Ono što svakako treba istaknuti jest činjenica da je filozofija od samih početaka obrazovanja u Europi zauzimala mjesto u programu najcjeljenijih učilišta. Također je neupitna važnost filozofije i filozofskog mišljenja iz razloga što, kao što sam već navela, ima iznimno velik utjecaj na razvoj kritičkog mišljenja, razboritog prosuđivanja i samosvijesti. Nadalje, filozofija povezuje znanost i umjetnost, stoga možemo zaključiti da je ona sveobuhvatna, otvara nove poglede na postojeće situacije i nudi mogućnost razumijevanja same naravi i povijesti ljudskog bića, kao i njegovih potencijala. (Raunić 2023: 57) Stoga, nastava filozofije je od iznimne važnosti za razvoj pojedinca i njegove osobnosti:

„Bez konceptualnog filozofskog pristupa i reflektivnog mišljenja, koje omogućava samosvrhovito simboličko jedinstvo i integritet osobe, čovjek biva, u isključivo instrumentalnom shvaćanju obrazovanja, sveden samo na mehaničku nakupinu utrživih vještina.“ (Raunić 2023: 57)

Raunić nadalje ističe da je važno stvoriti ispravne kriterije za nastavu filozofije jer je kao takva neophodna za obrazovanje modernog svijeta: „*Filozofska naobrazba omogućuje da ljudski simbolički svijet smisla, značenja i otvorenih povijesnih mogućnosti ne prestanemo gledati iz navlastite ljudske perspektive.*“ (Raunić 2023: 58)

Slažem se sa stajalištem da je u današnjem svijetu filozofija od iznimne važnosti te zbog toga smatram da bi ju trebalo u puno većoj mjeri integrirati u sve razine obrazovanja, počevši već od najranijih razreda osnovne škole, iz razloga što bismo kod učenika od rane dobi uvježbavali i razvijali kritičko mišljenje, kao i sve druge dobrobiti koje proizlaze iz filozofije. Učenici bi tako od samog početka učili kako kritički misliti te bi na taj način unaprijed pokušali spriječiti preuzimanje pogrešnih ili neutemeljenih stavova iz društva/okoline. Također smatram da bi se etika, odnosno moralni odgoj, trebala nalaziti na popisu obaveznih predmeta u svim školama, na svim razinama obrazovanja – u svijetu u kojem je naglasak primarno na ekonomskom, tehnološkom i znanstvenom razvoju i napretku, čini se kao da se zaboravilo na etiku i moral te smatram da bi djecu od najranijih početaka trebalo usmjeravati k formiranju moralnih stavova i usvajanju moralnih vrijednosti, kako bi se uspjeli obraniti od štetnih utjecaja modernog društva, često okarakteriziranog kao nemoralnog, manipulativnog, koruptivnog i nehumanog. Smatram da upravo iz tog razloga djecu treba odgajati i poučavati na način da se njeguju vrijednosti poput dobrote i humaniteta.

7.4. Filozofsko savjetovanje

Iznimno uspješnu primjenu filozofije u svakodnevnom životu objasnio je Lou Marinoff u svojoj knjizi *Platon, a ne prozak!*, kojeg sam već ranije u ovom radu spomenula. U toj knjizi Marinoff prikazuje na koje nam sve načine filozofija može pomoći kada se nosimo sa životnim problemima i poteškoćama te na koji način ona može doći kao vrsta terapije. Ovdje uvodi prilično novi pojam filozofskog savjetovanja. Objašnjava da kada u životu naiđemo na određene probleme, često tražimo profesionalnu pomoć kod psihijataru, psihologa, idemo na razne terapije i uzimamo razne lijekove koje su nam naši liječnici prepisali. No, ukoliko takve terapije ne pomognu, to samo znači da se nije došlo do samog korijena problema te ovdje dolazi filozofsko savjetovanje kao ključno koje bi moglo biti od pomoći. (Marinoff 2012: 16) Filozofsko savjetovanje je pokret koji se pojavio u Europi, točnije Njemačkoj, početkom 80ih

godina prošlog stoljeća te se desetak godina kasnije proširio i na Ameriku. (Marinoff 2012: 22) Ključ je upravo u primjeni filozofije: „*Filozofija je, izvorno, način življenja, a ne posebna akademska disciplina. To je predmet kojeg nije dovoljno samo studirati, nego ga treba primjenjivati.*“ (Marinoff 2012: 22)

Dakle, nije važno samo znati teorijski prikaz filozofskih pozicija i stajališta ili znati sve o povijesti filozofije te se koristiti tim znanjima isključivo u akademskim krugovima, već je važno da se stavovi, mišljenja i saznanja koja smo dobili iz raznih područja filozofije zapravo primjenjuju u svakodnevnom životu, odnosno u svakodnevnim situacijama i problemima s kojima se suočavamo tijekom našega života. Postoji mnogo slučajeva u kojima psihijatrija i psihologija nude uspješna rješenja problema (ponekad dugoročno, ali često i kratkoročno), ali filozofija također ima široko polje primjene u kojem može biti od iznimne koristi (isključivo dugoročno):

„Radeći filozofski na svom problemu, pronaći ćete otvoren, duboko utemeljen i trajan način suočavanja sa svime s čime ćete se morati suočiti, i sada i ubuduće. Vlastiti duševni mir postići ćete razmišljanjem, a ne lijekovima. Platon, a ne sredstva za smirenje. Filozofija zahtijeva sposobnost jasnog razmišljanja, no nije nešto što prelazi vaše mogućnosti.“ (Marinoff 2012: 20)

Srž filozofskog savjetovanja je, dakle, naučiti filozofski misliti i pristupati problemima na filozofski način. Nije naglasak na tome da svi moraju učiti, akademski se obrazovati i imati diplomu iz filozofije, već je naglasak na praktičnoj filozofiji, odnosno primjeni filozofije u vlastitim svakodnevnim životima. (Marinoff 2012: 24) U svojoj knjizi Marinoff predstavlja različite probleme s kojima će se većina nas susresti tijekom života i nudi rješenja koja imaju svoje temelje u filozofiji te nam na taj način slikovito dočarava praktičnu primjenu filozofije. Problemi koje prikazuje odnose se na veze s drugim ljudima (ljubavne, obiteljske), poslovni život, vlastiti identitet, moralnost, životne vrijednosti i smisao, smrt i slično.

Marinoff ne savjetuje protiv odlaska liječniku/psihijatru ako postoji neka fizička smetnja ili uzrok. Također ne negira mogućnost da je nekome potrebno i liječenje kod liječnika i filozofsko savjetovanje, odnosno kombinacija različitih vrsta terapija. On naglašava upravo to da ukoliko standardni oblici terapija i lijekova nekome ne pomognu, moguće je da je taj problem upravo filozofske prirode i tada je filozofija ta koja može ponuditi potencijalna rješenja. (Marinoff 2012: 25-26) Kada govori o filozofskom savjetovanju, referira na to kao na „*terapiju za zdrave*“. Međutim, ističe da današnja psihijatrija i psihologija previše olako nekom

ponašanju/karakteristici stavljaju etiketu mentalne bolesti i sve ljude promatraju kao moguće pacijente. (Marinoff 2012: 27) U današnje vrijeme u Americi svjedočimo sve većem broju terapeuta i psihologa te sve većoj potražnji njihovih usluga. Također su popularne brojne *self-help* knjige, kao i njima srodne tv-emisije. Sve to može biti od pomoći, ali ima svoje granice. S druge strane, doseg filozofskog savjetovanja je značajno veći. Psihologija i psihijatrija se oslanjaju na prošlost, uzroke, događaje iz djetinjstva, dok filozofsko savjetovanje razmišlja o sadašnjosti i budućnosti, razmišlja o postupku ne na način da promatra što je nekog dovelo do tog postupka, već razmišlja o samoj svrsi ili vrijednosti tog postupka te kakvim će on posljedicama rezultirati. Budući da ne možemo izmijeniti što se već dogodilo, treba naučiti uspješno upravljati onime što se događa sada, a posebno onime što će imati utjecaj na buduće događaje. (Marinoff 2012: 34-38)

Filozofija i znanost nekada su bile nerazdvojne, no nakon znanstvene revolucije su se sve više udaljavale jedna od druge. Suvremena psihijatrija je preuzela Freudovu teoriju prema kojoj su sve mentalne bolesti zapravo bolesti mozga. Dijagnoza i bolesti postoji nebrojeno mnogo, a lijekovi se olako prepisuju. Danas je to došlo to te razine da se govori da svaki drugi Amerikanac boluje od neke psihičke poteškoće. No mnoge takve poteškoće zapravo nisu bolesti, već se tiču pitanja iz područja etike i morala. Filozofija je kroz povijest također bila usko vezana i uz psihologiju, no kroz 20. stoljeće su se potpuno odvojile. Psihologija se okrenula znanstvenom istraživanju i preselila se u laboratorije, no ključna pitanja koja se pojavljuju i u filozofiji i u psihologiji su ostala ista: obje discipline su koncentrirane na ljudsku prirodu i zapravo ovise jedna o drugoj jer su nam potrebni uvidi koje pružaju i jedna i druga. Pojavom biheviorističke psihologije još više jača znanstveni pristup psihologije, koja tada pridaje važnost uvjetovanju, odnosno reakciji na podražaje. Drugim riječima, govori da ponašanja možemo objasniti na način da istražimo kojim vanjskim podražajem su uvjetovana. Međutim, Marinoff ističe da je ljudsko biće puno više od nekakve reakcije na vanjske podražaje i da ako sva ponašanja svedemo isključivo na reakcije na podražaje, gdje je onda tu mjesto etici, moralu, dobrim djelima? Također naglašava da ovakav pogled zanemaruje naš duhovni aspekt. (Marinoff 2012: 38-44)

Dakle, psihijatrija je neophodna i učinkovita u slučajevima bolesti, poput primjerice depresivno-maničnog poremećaja, gdje postoji određena neravnoteža u mozgu, no ukoliko se situacija temelji na problemima iz područja etike, identiteta i sl. onda takva terapija neće biti od pomoći. (Marinoff 2012: 56-57) Pogledajmo npr. slučaj depresije. Postoje razni uzroci takvog stanja mozga, koji mogu biti povezani s genima ili pak korištenjem opojnih droga te će

u takvim slučajevima biti potrebna stručna pomoć, odnosno psihijatar i lijekovi. No, postoje i drugi uzroci, primjerice nekakva trauma koju je pojedinac doživio ili stresna situacija u kojoj se pojedinac nalazi. Kod takvih situacija lijekovi ne mogu pomoći, odnosno mogu, ali isključivo kratkotrajno, dok filozofija može ponuditi dugoročno rješenje problema. Treba u potpunosti razumjeti sebe da bismo mogli riješiti neki problem. Također, čak i u slučaju korištenja psihijatrijske pomoći i lijekova, filozofija može biti ta koja će nas dalje usmjeravati u ispravnom smjeru. (Marinoff 2012: 58-61)

Marinoff za rješavanje problema na filozofski način predstavlja proces koji se sastoji od pet koraka: „*Proces rješavanja problema u pet koraka sastoji se od pet faza kroz koje morate proći: problem, emocije, analiza, kontemplacija i ravnoteža. Put koji se sastoji od tih koraka najsigurniji je put prema trajnom stanju smirenog uma.*“ (Marinoff 2012: 65) U prvom koraku važno je, dakle, uočiti i imenovati problem te se u drugom koraku upoznati s emocijama koje osjećamo zbog tog problema. Zatim u trećem koraku analiziramo, odnosno promišljamo o samom problemu i tražimo moguća rješenja tog problema. Četvrti korak, kontemplacija, odnosi se na filozofski pristup tom problemu te u tom koraku promišljamo o situaciji kao jednoj cjelini, razmišljamo o metodama i sustavima i promatramo tu situaciju kroz različite filozofske pozicije. Nakon svih ovih koraka dolazimo do posljednjeg, odnosno do stanja ravnoteže u kojem istinski razumijemo našu situaciju i znamo kako trebamo dalje postupati i djelovati. (Marinoff 2012: 65-69)

Filozofsko savjetovanje je, dakle, orijentirano na budućnost – na koji način mogu riješiti svoj problem? Relevantno je pronaći filozofski stav (poziciju, stajalište) koji je u skladu s nama i koji bi nam pomogao prihvatiti stanje u kojem jesmo i dati nam smjernice kako to stanje možemo promijeniti ili poboljšati. Inspiracija za to nam može biti filozofski razgovor ili filozofska djela raznih autora filozofa. Možemo također i uvidjeti da razlog zašto smo nesretni često može biti u našem pogledu na nešto: promjenom perspektive, promijenit ćemo i našu situaciju. (Marinoff 2012: 71-73)

Marinoff ovu strategiju u pet koraka prikazuje na primjeru Vincenta, koji je u svoj ured stavio sliku koja nije u skladu s pravilima tvrtke u kojoj radi zbog prikaza oskudno odjevene žene. Vincent je imao dvije opcije: dati otkaz (što nije nikako htio jer je volio svoj posao) ili ukloniti sliku. Naposljetku je odlučio ukloniti sliku. Zašto je to učinio, možemo vidjeti koristeći se procesom od pet koraka. Za početak je shvatio da nije problem to što mora ukloniti sliku, već je problem nepravda koju je doživio. Razmišljanjem o emocijama shvatio je da ne zna kako bi se nosio s tim osjećajem nepravde. U trećem koraku, analizirao je situaciju do najsitnijih detalja:

realnost je da on zaista voli taj posao i da će teško naći drugi isti takav te da osjećaj nepravde ne bi prestao čak ni da je dao otkaz. U četvrtom koraku događa se kontemplacija, odnosno razmišljao je o razlici između uvrede i štete te se referirao na načelo štete koje je objasnio filozof John Stuart Mill. Shvatio je da, u slučaju kad nas netko uvrijedi, mi smo ti koji biraju hoćemo li time biti oštećeni, odnosno povrijeđeni. Dakle, mogao je izabrati da ta uvreda njega neće oštetiti. Također, pogledao je tu situaciju i iz jedne potpuno druge perspektive – ova mala nepravda koja mu se dogodila je zapravo došla iz jedne puno veće i složenije situacije (njegovi nadređeni također imaju svoje nadređene i tako u nedogled) koja nema veze s njim osobno. U zadnjem koraku nastaje ravnoteža, odnosno Vincent je shvatio da se zaista ne želi opterećivati njihovim uvredama već se želi koncentrirati na svoj posao kojeg voli. Nepravda je pojam iz filozofije te bi ga ona i trebala riješiti. (Marinoff 2012: 78-82)

Nadalje, filozofija ne pomaže samo pojedincu, već je i od velike pomoći kada se prakticira u grupama i organizacijama. U novije doba postoje mnoge filozofske skupine koje vode rasprave o raznim temama te se širom Europe i Amerike otvaraju i takozvani filozofski kafići koji potiču na rasprave i promišljanje o mnogim aktualnim pitanjima. (Marinoff 2012: 369-371) U 21. stoljeću postoji potražnja za filozofskim terapeutima i u raznim organizacijama i tvrtkama u kojima oni rade kao njihovi savjetnici. Često su zaduženi za izradu etičkih pravilnika. (Marinoff 2012: 386-387) Tijekom osamdesetih godina u prvi plan dolazi primijenjena etika (računalna, ekološka, poslovna) koja ponovno vraća filozofiju u naše svakodnevne živote, čime i samo filozofsko savjetovanje postaje sve popularnije. (Marinoff 2012: 121-122) Organizacije i tvrtke u ovo moderno doba uvidjele su potrebu za filozofskim pristupom aktualnim problemima:

„Ti problemi pojavili su se jer su nas znanstvene i tehnološke promjene prisilile na ponovno promišljanje i ponovno pisanje postojećih zakona – bilo da je riječ o eutanaziji, zapošljavanju ilegalnih useljenika, dopuštanju govora mržnje na internetu ili bacanju otrovnog otpada u prirodu. Prije negoli napišemo, izmijenimo ili dopunimo neki zakon, moramo razjasniti svoje filozofske postavke.“ (Marinoff 2012: 122)

Korporacije sve više integriraju etiku u svoje poslovanje. Kada je okruženje etično, suradnici su zadovoljni, radnici sretni i samo poslovanje bolje i uspješnije funkcionira. Često se provode i mnoge radionice u timovima, koje se tiču zdravstvene zaštite na radnom mjestu, njegovanja humaniteta (primjerice prilikom davanja otkaza zaposlenicima i sličnim teškim situacijama), međusobnih nesuglasica među zaposlenicima, tolerancije prema kolegama i sl. (Marinoff 2012: 387-389)

Zaključak

U ovom radu ukazala sam na ulogu filozofije u današnjem društvu i načine na koje ona pomaže u izgradnji čovjekove osobnosti. Moderno društvo 21. stoljeća donosi mnoge izazove koji mogu ugroziti našu osobnost, a filozofija nam donosi alate s kojima možemo razviti našu osobnost i koje možemo upotrijebiti u svakodnevnom životu kako bismo se uspješno suočili sa svim poteškoćama i problemima. Dobrobiti filozofije proizlaze iz svih njezinih razdoblja, počevši od antičke filozofije pa sve do suvremene, stoga svatko može za sebe pronaći upravo ono što mu je potrebno i integrirati spoznaje i načine razmišljanja u svoj svakodnevni život.

Proučavajući antičku filozofiju možemo naučiti kako biti dobar čovjek, koje sve vrline treba posjedovati i razvijati, kako biti dobar građanin i sudjelovati u političkom životu svoje zajednice i na koje načine ćemo postići život koji je vrijedan življenja. Etika nam može biti izvor spoznaja o moralu, naučiti nas kako ispravno postupati prema sebi i drugima, razriješiti moralne dvojbe s kojima se svakodnevno susrećemo i olakšati nam donošenje ispravnih, moralnih odluka. Drugim riječima, etika nas može voditi k tome da postanemo bolji pojedinci, a posljedično i bolje društvo. U ovom radu pokazala sam na koji način filozofija pridonosi razvoju kreativnog mišljenja te zašto je uopće takvo mišljenje od iznimne važnosti u današnjem svijetu, ne samo u području umjetnosti i filozofije, već i na primjeru hotelijerstva, poduzetništva i marketinga (koje su vodeće industrije modernog doba). Objasnila sam pojam skrbnog mišljenja čiji se razvoj također potiče proučavanjem filozofije. Takvo mišljenje promiče toleranciju, solidarnost i poštovanje prema drugima, što je u današnje vrijeme posebno naglašeno kao nužno i korisno, jer društvo lišeno tih vrijednosti neće biti društvo koje može dugo opstati. Nadalje, filozofija nam u svakodnevnom životu direktno može pomoći na način da nas uči kako trebamo sve oko sebe provjeravati i preispitivati te nam pokazuje da stvari nisu uvijek onakve kakve se čine. Ovo je posebno važno s obzirom na situaciju danas, gdje smo okruženi mnoštvom informacija koje mogu, ali i ne moraju biti točne, a često smo i svjedoci manipulacija i malicioznih dezinformacija od strane medija i politike. Kako bismo se uspješno sa time suočili i znali prepoznati istinu od neistine, potrebno je sve detaljno preispitivati, koristeći se metodama iz filozofije. Pritom ovaj rad ističe i važnost kritičkog i logičkog mišljenja koji nam omogućuju kvalitetno shvaćanje svijeta i pomažu da otkrijemo neistine, a utvrdimo istine. Bez detaljnog preispitivanja i evaluacije svega nemoguć je napredak. Filozofija i njezine metode mogu biti pravi odabir prilikom donošenja odluka i rješavanja problema, što pokazuje uporabu filozofije u konkretnim životnim situacijama. Znanja iz logike, uključujući logičke pogreške, omogućit

će nam uspješnije sudjelovanje u raspravama, ispravnu argumentaciju, zauzimanje stava, uočavanje manipulacije i predrasuda.

U ovom radu ističe se važnost odgoja i obrazovanja prilikom razvoja čovjekove osobnosti, budući da se osobnost počinje formirati još u ranom djetinjstvu. Stoga je svrha ovog rada bila ukazati na nužnost integriranja filozofije u odgojno-obrazovni sustav i to u sve razine obrazovanja, kako bi se djeca od početka mogla učiti razmišljati na takav način i kritički pristupiti svijetu. Spoznaje iz filozofije odgoja korisne su svima, od učitelja i odgajatelja, pa do svih onih koji jesu ili će tek biti roditelji. Ona daje odgovore na pitanje na koji način odgajati djecu kako bismo maksimalno iskoristili njihove potencijale i razvili vještine koje će im omogućiti dobar život, kao i vrline koje će ih učiniti dobrim ljudima.

Posljednji dio rada prikazuje praksu filozofskog savjetovanja, koja postaje sve popularnija, što nije ni čudo s obzirom na sve veću potražnju psihološke pomoći, terapijskog savjetovanja i sličnog. Filozofija u ovom smislu nudi rješenja za one probleme za koje ponekad ni psihologija ni psihijatrija ne mogu pronaći učinkovita, dugoročna rješenja.

Ovaj rad bih zaključila osvrtom na osobno iskustvo, koje je i poslužilo kao temelj ovog rada. Dobrobiti filozofije za razvoj čovjekove osobnosti osobno sam iskusila tijekom svojeg studija, stoga sam ovim radom htjela potaknuti ostale na to da pruže filozofiji šansu i da će onda shvatiti koliko će ih ona obogatiti. Na studij filozofije stigla sam kao poprilično tvrdoglava osoba koja je mislila da je uvijek u pravu, a studij završavam otvorenog i fleksibilnog uma, tolerancijom prema drugim bićima, idejama i stajalištima. Proučavanje filozofije donijelo mi je mnoge spoznaje o moralu i o tome kakva osoba želim biti te kako da takva postanem.

Filozofija nam pomaže da rastemo, razvijamo se i postanemo dobre osobe. Filozofija nudi način razmišljanja, pogleda na svijet i rješenja mnogih problema s kojima se svakodnevno suočavamo, a ponekad ni ne vidimo izlaz iz njih. Smatram da filozofija može predstavljati vrata koja će nas, ukoliko ih prijedemo, dovesti do boljeg života.

POPIS LITERATURE

Aristotel (1988.) „*Nikomahova etika*“. Globus, Biblioteka Episteme, Zagreb

Brun, Jean (2007.) „*Sokrat*“. Kulturno informativni centar, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Buchberger, Iva (2023.) „*Kritičko mišljenje: Peace, Love & Rock and Roll: priručnik za edukatore*“. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Udruga za razvoj visokog školstva Universitas, Rijeka

Ćurko, Bruno (2017.) „*Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*“. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb

Golubović, Aleksandra i Angelovski, Laura (2017.) „*Metodika nastave filozofije*“. Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka

Marinoff, Lou (2012.) „*Platon, a ne prozak!*“. Mozaik knjiga, Zagreb

Platon (1997.) „*Država*“. Naklada Jurčić, Zagreb

INTERNETSKI IZVORI

Berčić, Boran (2012.) „*Filozofija-sažeto e-izdanje*“. Ibis grafika, Zagreb.
http://bib.irb.hr/datoteka/546996.Bercic_Filozofija_e-izdanje.pdf (pristupljeno: 03.05.2024.)

Berčić, Boran (2008.) "Etika vrlina." *Filozofska istraživanja*, vol. 28, br. 1, str. 193-207.
<https://hrcak.srce.hr/23154> (pristupljeno: 27.06.2024.)

Brajdić, Igor i Vulić, Helena (2001.) "Kreativnost i tehnike odlučivanja u hotelijerstvu Hrvatske." *Tourism and hospitality management*, vol. 7, br. 1-2, str. 53-64.
<https://doi.org/10.20867/thm.7.1-2.5> (pristupljeno: 07.06.2024.)

Brakus, Aleksandra (2016.) "Kreativni marketing u medijima." *In medias res*, vol. 5, br. 8, str. 1251-1258. <https://hrcak.srce.hr/170500> (pristupljeno: 07.06.2024.)

Bušljeta Kardum, Rona (2020.) „Zastupljenost vještina kritičkoga mišljenja u ishodima učenja međupredmetnih tema." *Nova prisutnost*, vol. XVIII, br. 3, str. 471-482.
<https://doi.org/10.31192/np.18.3.3> (pristupljeno: 10.07.2024.)

Gheaus, Anca (2022.) „Personal Relationship Goods“. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2022 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.)
<https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/personal-relationship-goods/>
(pristupljeno: 19.07.2024)

Golubović, Aleksandra (2013.) „Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj.“ *Acta Iadertina*, vol. 10, br. 1, str. 0-0.
<https://hrcak.srce.hr/190111> (pristupljeno: 14.07.2024.)

Golubović, Aleksandra (2010.) "Filozofija odgoja." *Riječki teološki časopis*, vol. 36, br. 2, str. 609-624. <https://hrcak.srce.hr/121849> (pristupljeno: 23.05.2024.)

Golubović, Aleksandra (2018.) "Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja." *Odgojno-obrazovne teme*, vol. 1, br. 1-2, str. 141-162.
<https://hrcak.srce.hr/211024> (pristupljeno: 10.06.2024.)

Hansen, Hans (2020.) "Fallacies", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/> (pristupljeno: 18.06.2024.)

Mađarević, Lovorka (2016.) "Moralni odgoj kao kultivacija emocija." *Napredak*, vol. 157, br. 4, str. 459-473. <https://hrcak.srce.hr/177214> (pristupljeno: 28.05.2024.)

Mužić, Josip (2007.) "Problem filozofske metode." *Crkva u svijetu*, vol. 42, br. 1, str. 155-166. <https://hrcak.srce.hr/23211> (pristupljeno: 04.06.2024.)

Perić, Branka (2015.) "Kreativnost u nastavi." *Život i škola*, vol. LXI, br. 1, str. 145-150. <https://hrcak.srce.hr/152321> (pristupljeno: 05.06.2024.)

Prijic-Samaržija, Snježana (2020.) "Isključuje li kritičko mišljenje povjerenje u epistemičke autoritete?." *Prolegomena*, vol. 19, br. 1, str. 5-26. <https://doi.org/10.26362/20200101> (pristupljeno: 20.06.2024.)

Radovanović, Biljana (2017.) "Eksperiment, imaginacija, mit." *In medias res*, vol. 6, br. 11, str. 1655-1667. <https://hrcak.srce.hr/186409> (pristupljeno: 04.06.2024.)

Raunić, Raul (2023.) "O naravi, smislu i ciljevima nastave filozofije." *Nova prisutnost*, vol. XXI, br. 1, str. 43-58. <https://doi.org/10.31192/np.21.1.3> (pristupljeno: 17.06.2024.)

Subotić, Matea, Golubović, Aleksandra (2022.) „Ključni aspekti promišljanja o odgoju u filozofiji Johna Deweya.“ *Metodički ogledi*, vol. 29, br. 2, str. 11-33. <https://doi.org/10.21464/mo.29.2.11> (pristupljeno: 18.07.2024.)

Škerbić, Matija Mato (2022.) "Zašto studirati filozofiju? O izvanfilozofijskim benefitima studija filozofije." *Filozofska istraživanja*, vol. 42, br. 4, str. 715-730. <https://doi.org/10.21464/fi42404> (pristupljeno: 28.04.2024.)

Todorić, Gorana. (2023.) "Kreativnost djece predškolske dobi." *Varaždinski učitelj*, vol. 6, br. 12, str. 365-369. <https://hrcak.srce.hr/303446> (pristupljeno: 05.06.2024.)

Zorić, Vučina (2008.) "Sokratova dijaloška metoda." *Život i škola*, vol. LIV, br. 20, str. 27-40. <https://hrcak.srce.hr/36894> (pristupljeno: 04.06.2024.)